

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет культури і мистецтв
Кафедра культурології**

**ОРГАНІЗАЦІЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ В ІВЕНТ-ГАЛУЗІ ДОЗВІЛЯ:
СОЦІАЛЬНИЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “магістр”

Виконав: студентка
Спеціальності 034 Культурологія
Освітньо-професійної (наукової)
програми Культурологія
Полозов Євген Євгенович

Керівник к. філол. н., доцент _____
Кузнецов С.В.
Рецензент доцент Висоцький А.А.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОЗВІЛЛЯ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНУ	7
1.1. Поняття та значення дозвілля.....	7
1.2. Види і принципи організації дозвілля.....	9
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ В СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УМОВАХ УКРАЇНИ	15
2.1. Зарубіжний досвід у сфері організації дозвілля на сучасному етапі.....	15
2.2. Стан, проблеми та перспективи розвитку дозвілля як соціокультурного феномену.....	19
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БІЗНЕСУ В ГАЛУЗІ МЕНЕДЖМЕНТУ	26
3.1. Особливості бізнес структури у сфері дозвілля.....	26
3.2. Особливості споживання культурного продукту та критерії його якості.....	41
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61

ВСТУП

Актуальність роботи. Сфера дозвілля в усі часи була і залишається однією із вагомих складових людського життя. Саме тому проблема організації вільного часу завжди знаходилася і знаходиться в центрі уваги як науковців, так і пересічної людини. Але в реаліях сьогодення вона набуває нового звучання. Адже культурна глобалізація, швидке формування єдиного комунікативного простору, інформатизація суспільства тощо – все це значно розширює можливості сфери дозвілля, пропонуючи нові форми та практики його організації.

Щоправда, сфера дозвілля у сучасному світі все більше перетворюється на простір самовипробування та самознищення. Слід сказати, що для людини завжди було характерним створювати тією чи іншою мірою небезпеки, а в умовах суспільства ризику ця схильність набуває особливо масштабного характеру. Подібна ситуація характеризується рядом негативних моментів, таких як настрій безглузлого існування, криміналізація дозвілля, яка проявляється у поширенні девіантних форм поведінки. Ось саме ці обставини і примушують замислитися над станом духовної культури в цілому і культури дозвілля зокрема. У зв'язку з цим нам здається особливо актуальною проблема дослідження культури дозвілля.

Незважаючи на те, що сфера дозвілля є досить важливою, системного аналізу її, на жаль, не існує. Відсутні нові теоретичні обґрунтування з врахуванням вимог часу, а точніше, з урахуванням тих процесів, які відбуваються як у суспільстві, так і в сфері дозвілля. Разом з тим дослідження проблем дозвілля продиктовано і практичними вимогами, оскільки негативні прояви в даній сфері багато в чому обумовлені неорганізованістю дозвілля, недостатнім рівнем його культури та культури людини, особливо молоді. Соціальна реальність змінюється настільки швидко, що індивід не в змозі орієнтуватися,

адекватно реагувати на ті умови, в яких він опиняється, і адаптуватися до них. Майбутнє для нього вважається невизначеним та непередбачуваним, а сучасність примушує почувати себе невпевненим і незахищеним. Індивід вимушений переглядати свої життєві позиції, змінювати свій спосіб життя та світогляд, пристосовуватися до нових умов. Можна сказати, що людина знаходиться в суспільстві, в якому одні ризики породжують інші. Однією з таких сфер, де найбільш яскраво проявляються наслідки цих трансформацій, є дозвілля. У його просторі можна побачити зміни всієї системи ціннісних орієнтацій у зв'язку із зниженням рівня загальної культури, руйнуванням традиційних норм і цінностей, розповсюдженням елементів спрощеної масової культури. У таких умовах людина, особливо це стосується молоді, втрачає впевненість у виборі лінії нормативної поведінки і, навіть знаючи норми та правила, не завжди їх дотримується. Отже, для повноцінного існування, для відчуття впевненості, людина повинна вміти організовувати свій вільний час і проводити дозвілля. Саме тому для суспільства ризику проблема організації дозвілля є досить важливою.

У зв'язку з тим, що останнім часом відбувається переструктуралізація життєдіяльності людини, існує прямий ризик колонізації життєвого світу як у напрямку наступу на культуру дозвілля, так і замаху на світ праці. Ця амбівалентність насамперед проявляється в тих пріоритетах, які розставляє людина щодо сфер дозвілля та праці. Залежно від визначених пріоритетів формуються і різні моделі використання бюджету часу, які, у свою чергу, визначають сутність людини. На відміну від світу праці, де час людини є чітко структурованим і підпорядкованим її професійному призначенню, світ дозвілля відкриває перед людиною широкий спектр різноманітних пропозицій, надає індивіду свободу в реалізації своїх задумів. Саме тому вивчення сфери дозвілля є не тільки теоретичним проектом, але й актуальним практичним завданням.

Враховуючи постіндустріальний характер суспільства, сфера дозвілля виступає як самостійна одиниця. Самоцінний і самодостатній характер дозвілля зробив його «незалежною змінною», тим суттєвим якісним параметром, який сьогодні помітно диференціює життєві стандарти та якість життя населення.

Перша спроба дослідження організації вільного часу була зроблена Т. Вебленом у праці «Теорія дозвіллевого класу», яка була надрукована ще в 1899 році. Подальшого вивчення ця проблема набула у працях П. Дебре, Ж. Дюмазедьє, М. Каплана, Дж. Келлі, К. Лісмана, Н. Лумана, С. Паркера, Д. Робертса, М. Сміта, Ж. Фішера, Ж. Фурастьє, Ж. Фрідмана, Дж. Шиверса та інших вчених.

Останнім часом посилюється інтерес до дослідження сфери дозвілля серед українських науковців. Можна відзначити теоретичні розробки даної проблеми у працях таких дослідників, як В. Андрущенко, Н. Бабенко, В.В. Бочелюк, В.Й. Бочелюк, А. Єрмоленко, О. Ковтун, М. Култаєва, В. Піча, О. Семашко, В. Подкопаєв, Н. Цимбалюк та ін. Але цей феномен все ще не став предметом системного філософського аналізу. Відсутня навіть теоретично обґрунтована програма дослідження культури дозвілля у суспільстві ризику. У монографії пропонується спроба визначити основні моменти такої програми і на її підставі виявити і критично проаналізувати людинотворчий потенціал дозвілля. При розробці програми використовувалися праці У. Бека, Б. Вальденфельса, Ю. Габермаса, М. Горкгаймера, Ж. Дюмазедьє, В. Зомбарт, В. Кременя, М. Култаєвої, М. Михальченка, К. Лісмана, Н. Лумана, Н. Скотної, Ж. Фішера, Ж. Фурастьє, Ж. Фрідмана, Дж. Шиверса та ін.

У сучасних умовах в Україні молодь в основному ще позбавлена можливості організовано проводити відпочинок. Пояснюється це нерозвинутістю інфраструктури дозвілля, на розвиток якої традиційно з державного бюджету виділяється 0,5 %, а з регіональних – 1-1,5 % від

їхньої видаткової частини, що в 5-7 разів менше середньоєвропейських показників.

Бездуховність основної маси молоді обумовлює і беззмістовність проведення дозвілля. Намагаючись заповнити вільний час хоча б якимось змістом, молодь вдається до асоціального типу поведінки (наркотиків, алкоголю, хуліганства, вандалізму тощо). Вищезазначене зумовило вибір теми дипломної роботи: **«Організація бізнес-процесів в івент-галузі дозвілля: соціальний та культурний аспект»**.

Мета роботи. Дослідити тенденції менеджменту в галузі дозвілля в контексті менеджменту розвитку бізнес процесів. Для досягнення мети були поставлені наступні **завдання:3**

- розглянути поняття та значення дозвілля;
- охарактеризувати види і принципи організації дозвілля;
- дослідити стан, проблеми та перспективи організації дозвілля в сучасних соціокультурних умовах України.
- висвітлити зарубіжний досвід з дослідження поставлених питань.

Методи дослідження передбачають історичний метод при вивченні історіографії теми дослідження. **Метод аналізу і синтезу** при систематизація основних тенденцій розвитку дозвілля в контексті соціально-економічних явищ в суспільстві. Серед практиків і науковців, які досліджують рівень організації дозвілля молоді за кордоном, слід виділити В. Дулікова, Г. Онудрієнко, І. Петрову, Н.М. Шехтмана, Е.П. Яценко. Про клубне життя та роль клубів як осередків проведення дозвілля у молодіжному середовищі писали такі науковці-практики як В. Аветисян, Н. Бабенко, К. Василенко, Н. Давидова, О. Качуренко, Л. Кононенко, О. Миронюк, О. Мельничук, В. Мортіков. Соціокультурний аспект дозвілля розкривається у працях Б.А. Трегубова, П. Щербаня, В. Павловського, І. Бестужева-Лади, О. Деркача, А. Стояна.

Об'єктом дослідження є сучасне дозвілля України як форма культури.

Предметом розвиток дозвілевої сфери в сучасних культурних умовах.

Практичне значення матеріалів, можливе використання у організації власного бізнесу у сфері дозвілля (приклад: агенція з організації дозвілля)

Апробацію даної роботи була виконана на «X Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених і студентів» на тему «ЗАРУБІЖНА ТА УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ, МЕТОДИКИ» 29 березня 2019 року.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел – 40 найменувань.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОЗВІЛЛЯ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНУ

1.1. Поняття та значення дозвілля

Дозвілля – невід’ємний елемент способу життя молодих людей, виступаючий засобом інтеграції в суспільство. Аналогічно, при розгляді просторової організації дозвілля молоді в системі професійного утворення всіх рівнів виявлено, що воно є засобом інтеграції в загальну систему освіти. Для здійснення такої інтеграції система освіти виступає інститутом, що структурує дозвілля, визначає його межі і напрям діяльності. Подібний погляд відмічений в роботі О. М.Федіної, де автор, на відміну від багатьох вище згаданих дослідників, дає конкретне визначення дозвілля в контексті системи освіти. З її точки зору дозвілля - це потреба людей в рекреації, спілкуванні, самореалізації і т. д. Час дозвілля як умова вільного часу дозволяє кожному індивіду вибрати ті заняття, які мають властивості, що є відсутніми в багатьох видах трудової діяльності в робочий час. З одного боку, автор зайвий раз нагадує, що дозвілля - це частина вільного часу, не зайнятого роботою, з іншого - опосередковано визначає частину дозвіллевих потреб (рекреація, спілкування, самореалізація) [3, с.190].

Поняття дозвілля, що вивчаються, на базі різних досліджень, зокрема власних (теоретичних і емпіричних), дозволяють сформулювати погляд на дозвілля як на цілеспрямовану, орієнтовану діяльність, що реалізовується в системі виховання, маючи на увазі соціально-педагогічний характер дозвілля. Дане положення знаходить підтвердження в дослідженні І. В.Саркісової, в якому, автор заявляє, що «дозвілля - це вільно обрана, така, що мотивується інтересами і потребами особи, опосередкована комплексом соціальних, економічних,

національно-регіональних, етнокультурних і інших чинників діяльності у вільний час». У даному підході опосередковано наголошується роль соціуму в організації дозвілля. Очевидно, що система відносин між членами співтовариства, зокрема в молодіжному середовищі, визначається загальним рівнем культури, в придбанні якої серйозну, якщо не головну роль грає система освіти як частина соціально-культурної політики держави. Відмічена позиція займає важливу роль у вивченні певної молодіжної страти і на побудові моделі дозвілля молоді в системі освіти у взаємозв'язку з іншими інститутами соціуму.

Як стверджує Г. Панова, дозвілля – «це заняття людини у вільний час як особлива потреба і цінність, яка реалізується у сферах обслуговування: в культурі – фільми, читання, вистави; відносно здоров'я – відпочинок, фізичні заняття; спілкування; діяльність у взаємодії і самоцілі; потреба у майстерності – самоосвіта, володіння діяльністю; потреба у розвагах – свято, бездіяльність [5. с. 22].

Дозвілля характеризується рядом ознак, основними серед яких є: свобода вибору дозвіллевої діяльності; добровільна участь в дозвіллевій діяльності; компенсаційність дозвілля, тобто бажання отримати радість та задоволення. Свобода вибору пов'язана з відчуттям самоцінності проведення часу, що відчувається людиною як вільна діяльність. Важливо мати на увазі, що основною цінністю вважається не сама можливість «робити, що хочу» в процесуальному аспекті, а об'єктивний зміст і суспільна цінність, тобто якою мірою вільна діяльність сприяє розвитку особистості.

Таким чином, якщо дозвілля – діяльність, то це означає, що воно не пuste проведення часу, не проста бездіяльність. Як зазначає В. Воловик, «дозвілля – часовий період, звільнений від обов'язкових і непорушних справ. Проте, це не означає, що дозвілля реалізується бездіяльно. Специфічною діяльністю у часовій сфері є дозвіллева

діяльність, дійсний мотив якої – потреба особистості в самому процесі цієї діяльності, а наслідком – її здійснення» [23, с.135].

Так С. Панова і В. Розін наводять таку класифікацію дозвіллевих потреб: потреба в художній культурі (читанні, перегляді кінофільмів, театральних спектаклів тощо), потреба в здоров'ї (відпочинок, фізичні заняття, спорт), потреба в спілкуванні, потреба в підвищенні своєї майстерності (у самоосвіті, оволодінні діяльністю, що складає особистий інтерес або фаховий), потреба у байдикуванні [15, с.131].

Таким чином, з точки зору прибічників діяльнісної концепції, роль дозвілля полягає у відновленні психічних та фізичних сил людини, підвищенні її освітнього і духовного рівня, здійсненні лише тих занять у дозвіллевий час, що відповідають потребам та бажанням людини і приносять їй задоволення у процесі самої діяльності.

Отже, діючи людина прагне досягти певної мети. При цьому вона повинна вибирати такі засоби, що були б гідні шляхетної мети.

Неправильний вибір засобів призводить до того, що наміри й цілі не збігаються з реальними результатами людської діяльності. Тому людина є відповідальною і за мету, яку ставить перед собою, і за засоби її досягнення. Тільки позитивно мотивована, високоорганізована і змістовна, емоційно забарвлена діяльність ефективно впливає на розвиток особистості.

Специфіка дозвіллевої діяльності обумовлена двома обставинами: характером праці і віковими особливостями. Вона ж і робить вплив на час дозвілля молоді людини, що виявляється в більш виразній спрямованості у творчості.

Дозвіллева діяльність відрізняється від інших видів життєдіяльності людини тим, що здійснюється відповідно до потреб індивіда, з метою отримання задоволення, розваги, відпочинку, урізноманітнення життя. Вибір певного виду дозвіллевої діяльності зумовлюється його індивідуальною та соціальною цінністю в очах особистості, а змістовне

наповнення дозвілєвих занять відбиває мету та завдання людини, які вона ставить перед собою: набуття знань та навичок, вироблення норм поведінки, засвоєння культурних цінностей, опанування різними сферами суспільної діяльності [25, с.190].

1.2. Види і принципи організації дозвілля

У сфері дозвілля повинен здійснюватися перехід від простих форм діяльності до все більш складним, від пасивного відпочинку - до активного, до задоволення більш глибоких соціальних і культурних прагнень, від фізичних форм рекреації - до духовних насолод, від пасивного засвоєння культурних цінностей - до творчості і т.п. [24, с.173].

Враховуючи безліч і розмаїтість класифікацій дозвілля, загальноприйнятою вважається класифікація дозвілля за такими ознаками:

- по виду активності (пасивний і активний відпочинок);
- по періодичності (щоденний, щотижневий, відпускної, святковий);
- по тривалості (короткочасний, довготривалий, епізодичного характеру);
- за напрямом діяльності (творчий, рекреаційний, культурний, спортивний).

Дозвілля має свій обсяг і структурний зміст. Коли змінюється соціальне становище людини, рівень його культури, то відразу ж відбувається зміни і в структурі дозвілля. Дозвілля збагачується в міру збільшення вільного часу і зростання культурного рівня. Якщо молода людина не ставить перед собою завдання самовдосконалюватися, якщо його вільний час нічим не заповнене, то відбувається деградація дозвілля, збіднення його структури.

Структура дозвілля складається з декількох рівнів, які відрізняються один від одного своєю психологічною і культурною значущістю, емоційної вагомістю, ступенем духовної активності.

Найпростіший вид дозвілля - відпочинок. Він призначений для відновлення витрачених під час роботи сил і підрозділяється на активний і пасивний. Пасивний відпочинок (як самий примітивний рівень організації дозвілля) характеризується станом спокою, яке знімає стомлення і відновлює сили. Чим ти зайнятий - не має значення, аби можна було відволіктися, звільнитися від напруги, отримати емоційну розрядку. Звична проста діяльність будинку викликає стан спокою. Це може бути перегляд газет, настільна гра, невимушена розмова, обмін думками, прогулянка. Відпочинок такого роду не ставить перед собою далекоюсяжних цілей він пасивний, індивідуальний, здобуде лише зачатки позитивного дозвілля гаquo; [11, с.134-135].

І, тим не менш, такий відпочинок - невід'ємний елемент життя людини, він дозволяє звільнитися від виробничого перевтоми, психологічно розслабитися а також служить підготовчої ступенем до більш складної і творчої діяльності.

Активний відпочинок, навпаки, відтворює сили людини з перевищенням вихідного рівня. Він дає роботу м'язам і психічним функціям, які не знайшли застосування в праці. Людина насолоджується рухом, швидкою зміною емоційних впливів, спілкуванням з друзями. Активний відпочинок на відміну від пасивного, вимагає деякого мінімуму свіжих сил, вольових зусиль і підготовки. До нього відносять фізкультуру, спорт, фізичні і психічні вправи, туризм, ігри, перегляд кінофільмів, відвідування виставок, театрів, музеїв, прослуховування музики, читання, спілкування.

Дослідники виділяють три основні функції активного відпочинку: відновну, функції розвитку та гармонізації. Перша забезпечує людині

фізіологічну норму здоров'я і високу працездатність, друга - розвиток його духовних і фізичних сил, третя - гармонію душі й тіла" [11, с.139].

Традиційно розвагами (які є другою за складності формою організації дозвілля) іменують такі види діяльності у вільний час, які дають можливість повеселитися, відволікають від турбот, приносять задоволення, тобто розваги завжди вимагають активності на відміну від відпочинку, як говорилося вище, який може бути і пасивним. Ще уточнимо, в процесі відпочинку людина відновлює своє фізіологічний стан, а розваги необхідні для зняття психологічних стресів, перевантажень, перевтоми, вони сприяють емоційної і фізичної розрядки.

Розважальне дозвілля включає: прогулянки, спортивні і видовищні шоу, відвідування театрів, ігри, рекреаційні заходи і т.д.

З активним відпочинком пов'язана активізація духовних інтересів, які спонукають молодого людини до активних пошуків у сфері культури. Ці пошуки стимулюють пізнавальну діяльність особистості (наступний за складністю рівень дозвілля), що складається в систематичному читанні серйозної літератури, відвідування музеїв, виставок, спілкування в хобі-групах. Якщо розвага служить головним чином емоційної розрядки, то пізнання сприяє розширенню культурного кругозору, вихованню почуттів, і прояву інтелектуальної активності. Цей вид дозвілля носить цілеспрямований, систематичний характер, це оволодіння світом культурних цінностей, яке розсуває кордони духовного світу молодого особистості.

Четвертий, і найсерйозніший спосіб проведення вільного часу - це творча дозвіллева діяльність, оскільки вона розрахована безпосередньо не так на споживання, а на творення культурних цінностей. Потреба у творчості глибоко властива кожній людині, і тим більше молодому. Творчість приносить вищу задоволення і водночас є засобом духовного вдосконалення, збагачення, соціальної активності. Елемент творчості

містять в собі багато форми дозвілля, причому можливість творити відкривається всім без винятку.

Адже кожна людина здатна до творчості. Творчої може бути будь-яка діяльність, якщо вона захоплює, вбирає в себе кращі душевні сили і здібності людини. До творчості відносяться декоративно-прикладне, художнє і технічні види дозвіллевої творчості [10, с.153].

Звичайно, досугова творчість, яка є переважно аматорським, не завжди досягає вищого, професійного рівня, тим не менше, вона, виступаючи в якості надійного засобу, розкриття таланту кожної людини, має великий суспільний ефект.

Так само, крім потреби в активній діяльності, у людини є потреба в живому спогляданні світу і свого внутрішнього життя, в поетичному і філософському роздумі. Цей рівень дозвілля називають споглядальним. Йому відповідає спілкування між близькими по духу людьми.

Але крім рівнів організації та видів, дозвілля має ще і свої принципи. Це - теоретичні, соціальні, культурні, політичні та організаційні аспекти формування дозвілля. Рибаківа Н.В. визначає такі загальні принципи дозвільної діяльності:

- системність, як цілеспрямована і системна організація дозвільної діяльності, завданнями якої є раціональне використання вільного часу, розвиток соціальної активності та індивідуальної ініціативи людини, відволікання його від асоціальної поведінки;

- добровільність, як певна незалежність дозвілля, відсутність регламентації з боку держави та інших структур, вільний вибір людиною дозвіллевих занять;

- диференціація, як врахування особливостей різних верств населення, умов праці, професійних інтересів, вікової специфіки, статевих ознак, рівня духовного розвитку особистості;

– доступність і якість дозвіллевих послуг, як задоволення потреб і запитів клієнтів дозвіллевих закладів, систематичне вивчення їхніх бажань, прогнозування розвитку сфери дозвілля;

– відповідність дозвіллевих послуг місцевим умовам (соціально-демографічних, економічних, культурно-освітнім, політичним, практичної діяльності людини) [11, с.159].

Однак провідним в дозвільній діяльності вчені вважають принцип інтересу, що означає врахування інтересів особистості, і він сприяє не тільки їх задоволенню, а й пробудженню нових потреб і запитів, формує нові духовні цінності. Принцип інтересу передбачає відповідність дозвіллевого заняття нахилам і смаку особистості.

У наш час запити та інтереси молодих людей безупинно змінюються і зростають, ускладнюється і структура дозвілля. Вільний час нерівномірно розподіляється серед різних груп населення. Тому необхідно виробити диференційовані форми організації дозвілля різних груп населення. Ця організація повинна включати в себе різні види діяльності гаquo; [19, с.93]. У віковому, професійному, в соціальному становищі люди неоднорідні. Різні категорії людей відрізняються один від одного потребами, рівнем культурної та професійної підготовленості, бюджетами вільного часу і ставленням до нього. Якраз це і повинно враховуватися в роботі сучасних культурно-дозвіллевих закладів, вони повинні пропонувати людям найбільш ефективні в кожному конкретному випадку дозвільні заняття, свободу вибору і можливість зміни різних видів діяльності.

Отже, як ми переконалися, дозвіллева діяльність має свою структуру, основні принципи і безліч класифікацій. Ми розглянули форми і види організації дозвілля, які діляться на чотири рівні: пасивний відпочинок, розважальний дозвілля, пізнавальний дозвілля, і творчу діяльність. Кожен з них, має свої функції. Проаналізувавши принципи дозвілля, ми прийшли до висновку про те, що вони не є стабільними,

вони змінюються відповідно до культурно-історичним умовам і залежать від соціальних, ідеологічних, політичних та економічних чинників конкретної держави.

РОЗДІЛ 2.

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ В СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УМОВАХ УКРАЇНИ

2.1. Зарубіжний досвід у сфері організації дозвілля на сучасному етапі

Відомо що для дозвіллевої діяльності більшою мірою характерна свобода особистості, яка проявляється у виборі форм, методів, трансферів проведення дозвілля. У сфері дозвілля молоді покоління переважно виступають в якості вільних індивідуальностей. Сфера дозвілля характеризується прихованою формою свободи від професійних і сімейно-побутових обов'язків, крім того, в її рамках умовно послаблюється вплив на особистість молодої людини. У зв'язку з цим до цих питань треба підходити системно і не вирішувати лише локальні завдання організації дозвілля. Як показали проведені соціологічні дослідження останніх років — в умовах так званого неорганізованого відпочинку, коли підліток залишається наодинці з собою, перевага віддається, як правило, пасивним (і додамо: нерідко сумнівним змістом) дозвіллєвим формами. Серед переважаючих способів проведення вільного часу підлітки і молодь називають перегляд пріоритетних телепередач, зустрічі з друзями, відвідування дискотек, кафе [20, с.117].

Важливо відзначити, що особливо популярні в години дозвілля комп'ютерні ігри. На жаль, їх не минув відзначається багатьма фахівцями змістовне наповнення, що виражається в «заточеного» багатьох сайтів на агресивність і жорстокість, яка може призвести до виховання певної кількості молодих людей, з високим рангом ігри зі зброєю, втілити цей досвід у реальність — припустимо у себе в школі. А

прикладів вже достатньо в США і окремі приклади стали з'являтися в Україні (М. Київ шк. 263). Про зміст комп'ютерних ігор свідчать матеріали дослідження, професора А. Федорова-члена Української асоціації кіноутворення і медіапедагогіки. Практично всі ігри, доступні відвідувачам комп'ютерних залів, представляли собою непрямий вплив на екстремальні, космічні та єдиноборства (наприклад, бої без правил) теми [10, с.45].

Як показує дослідження 17 % комп'ютерних ігор не містили ніяких сцен насильства (це ігри на спортивну тему). 55 % ігор включали сцени насильства і вбивств, в 39 % ігор містилися епізоди бійок різного ступеня жорстокості, в 35 % ігор зображувалися катастрофи. Приблизно 82,7 % комп'ютерних ігор неодмінно включали в свій асортимент один і більше видів фізичного знищення і насильства в різних інтеграційних формах. Нарешті, самий тривожний висновок вченого: найбільш популярними серед школярів є ігри, що містять інтерактивні сцени насильства; серед вибраних підлітками ігор кількість ігор з вбивствами, бійками, тортурами більш ніж удвічі перевищує число «мирних».

Останнім часом намітилася тенденція в об'єднанні багатьох форм і видів дозвілєвої діяльності з виділенням основних функцій: саморозвиток, розвага, відпочинок, спілкування. Зрозуміло, що кожен функцію треба розглядати і досліджувати спершу окремо, а потім у взаємозв'язку з іншими використовуючи системний метод. Між тим, як показують соціологічні дослідження старшокласників, школярі орієнтовані переважно на розважальні способи проведення вільного часу, що обертається зниженням загального рівня культури дітей та підлітків, засвоєнням примітивних способів спілкування, зростанням асоціальних проявів.

Тому важливо навчити молоде покоління робити своє дозвілля цільовим спрямованим на формування особистості. Не випадково

етимологічно слово "дозвілля" пов'язане з дієсловом «досягти», тобто досягати [11, с.154].

Можна вивести наступні основні характеристики дозвілля молоді:

- яскраво виражені фізіологічні, психологічні і соціальні аспекти;
- добровільність при виборі роду занять і ступеня активності;
- вільна творча діяльність;
- формує і розвиває особистість;
- сприяє самовираженню, самоствердження і саморозвитку особистості через вільно обрані дії;
- стимулює творчу ініціативу;
- сфера задоволення потреб особистості.

Слід враховувати, що в певних країнах таких як Канаді, Японії, Туреччині, Данії, Бразилії — приймаються і реалізуються національні програми організації дозвілля різних груп населення, фінансується будівництво культурних комплексів та регіональних центрів дозвілля, здійснюється система естетичного виховання дітей і гуманізація дозвілля людей похилого віку; розширюється підготовка соціальних педагогів, релаксаторів, аніматорів та інших фахівців, покликаних сприяти раціональному використанню вільного часу людей. Прийнята сьогодні у світі практика реалізації морально-естетичного потенціалу дозвілля представляє безперечний інтерес і для України, при цьому особливої уваги заслуговує міжнародний досвід захисту національно-культурних традицій вільного проведення часу. Широке поширення набула японська система матеріального заохочення прикладної народної творчості [9, с.107].

Такі системи застосовуватися стали і в Україні. В школах і культурно-дозвіллевих центрах пропагується народне музичне, хореографічне, пісенне мистецтво. Фільми, вистави, виставки, що відображають культурні традиції народу, отримують істотну дотацію держави і місцевих органів влади. Постійна турбота про збереження і

збагачення фольклорного мистецтва, народних ритуалів і обрядів становить важливий напрямок державної політики країн Західної Європи. Тут практично у кожній школі чи іншому навчальному закладі є фольклорні колективи, а записана на відео - і аудіокасети фольклорна музика розкуповується у великих тиражах, ніж останні американські шлягери.

У країнах Південно-Східної Азії на Середньому та Близькому Сході, в Скандинавії, Німеччині, Бельгії, Голландії органи управління культурою несуть перед державою відповідальність за недопущення на естраду і в інші сфери культурно-дозвілєвої діяльності явищ антикультури.

З недавнього часу спостерігається істотне зростання значущості дозвілля як суспільної цінності. Вільний час за своїм обсягом починає перевищувати час праці. Резерви виховного впливу суспільства на особистість у зв'язку з цим перерозподіляються, і дозвілля нині перетворилося на настільки ж важливу сферу формування особистості, якими традиційно виступали раніше навчання і праця.

Дозвілля набуває все більшу суб'єктивну цінність для людей всіх віків, бо володіє широкими можливостями для самореалізації особистості, для задоволення її різноманітних потреб і інтересів. Як вже зазначалося частково вище завдання соціуму полягає в залученні співгромадян до позитивних видів діяльності у вільний від праці час, що відволікає створення неформальних об'єднань протиправного характеру. Однією з форм організації дозвілля є туристичний відпочинок [5, с.110].

Організація дозвілля у вихідні дні за допомогою туризму, маршрути вихідного дня, допомагає споживачам раціонально і з цікавістю провести час. Адже розвиток різних туристичних клубів, здатних залучити молодь до туристичних маршрутів, захоплюючим екстремальних подорожей, дотримуючись екологічний простір, може

сприяти моральному і фізичному здоров'ю населення. При цьому практика показує, що неформальна система організації дозвілля охоплює значно більше число людей, ніж формальна. Неорганізоване дозвілля в порівнянні з організованим виявився незрівнянно більш мобільним оперативно реагує на складану соціально-культурну ситуацію.

На сферу вільного часу істотно посилюється вплив науково-технічних проривів. Це знаходить вияв у прагненні людей раціоналізувати своє дозвілля, використовувати в ньому сучасні досягнення техніки, підвищити його ефективність в інформаційному, освітньому, емоційному, рекреативну плані.

Певною особливістю при цьому було те, що раніше питання навчання або підвищення трудової кваліфікації були традиційними для системи освіти, а підвищення дозвіллевої кваліфікації, формування готовності кожного члена суспільства до раціонального дозвілля поки що, значною мірою, залишалося багато в чому броунівським процесом.

Як показує практика вирішення проблеми виховання особистості, обмежувалося процесом в межах трудового та навчально-виховного колективу. Рішення намічалось здійснити за рахунок того, що безперервність виховного процесу не порушувалася при включенні в нього сфери дозвілля. При цьому деякі показники ефективності культурно-дозвіллевої діяльності виявилася не досить високі через не коректної формалізації та ідеалізації процесів характерних для області вільного часу і їх кореляції з методами виховання.

Не дивлячись на вище зазначені проблеми держава і суспільство покликані спільно виробити відповідну стратегію розвитку. Вироблення відповідної стратегії, виходячи з системного підходу, повинна ґрунтуватися на фундаментальних і прикладних дослідженнях культурно-дозвіллевої діяльності на всіх рівнях управління.

2.2. Стан, проблеми та перспективи розвитку дозвілля як соціокультурного феномену

На думку видатного французького вченого Роже Сю, найголовнішою функцією дозвілля є функція особистісного розвитку. Вона передбачає орієнтованість людини на інтелектуальний, творчий та фізичний розвиток після щоденних професійних справ. Для цього необхідно “створити відповідні умови для розкриття різноманітних форм індивідуального й колективного вираження власного «Я» [17, с. 5].

Культурно-дозвільна діяльність, спрямована на залучення молодих членів суспільства до естетичних та пізнавальних цінностей відіграє важливу роль в інтелектуальному й креативному розвитку особистості.

На жаль, сьогоднішня соціокультурна дозвільна ситуація в Україні перебуває у вкрай кризовому становищі. Про це свідчать такі факти:

- незначна кількість або тотальна відсутність (за регіонами) державних закладів культури й дозвілля для молоді;
- дозвілля набуває сегментованого й шаблонізованого характеру;
- зростаючий рівень пасивності дозвілля і, відповідно, втрата молоддю відчуття культурної цілісності, змістовності, життєвості;
- із зростанням технічної досконалості природне, самоорганізоване, цікаве дозвілля відмирає;
- скрутне матеріальне становище більшої частини молоді не дозволяє проводити дозвілля відповідно до своїх запитів і потреб [1, с. 320].

Натикаючись на соціальні та економічні бар'єри, сучасна молодь гостріше відчуває соціальну нерівність, у тому числі в сфері культури і дозвілля, що розширює та поглиблює мотиви суспільного протесту або, навпаки, тотальної байдужості.

Численні соціологічні дослідження свідчать, що українська молодь, на жаль, не має можливості цікаво й продуктивно проводити своє

дозвілля, змушуючи надавати перевагу пасивному часопроводженню. Так, наприклад, перегляд телепередач для багатьох юнаків та дівчат є сьогодні одним з найбільш універсальних занять, яке вимагає мінімальних витрат матеріальних ресурсів, що має важливе значення, оскільки матеріальні труднощі є однією з головних причин, що заважає проводити дозвілля за бажанням [11, с. 154].

Художня творчість, заняття у відповідних гуртках та клубах за інтересами викликає значний інтерес серед молоді і є характерною рисою молодих людей, які тяжіють до активного використання вільного часу. 60-70 % представників даної групи молоді хотіли б віддавати більшу частину свого вільного часу участі в художній організованій самодіяльності, аматорським об'єднанням, клубам за інтересами [22, с.397].

При цьому не слід забувати, що характерною рисою молодих людей є активне між особисте спілкування, а також інтимне спілкування, яке в цілому допомагає вирішувати низку важливих проблем способу життя молоді. Виникаючий досвід соціальної взаємодії, емоційно-моральний «резонанс» відкривають широкі можливості для самовираження і самореалізації молоді [15, с. 117].

На жаль, сьогодні не вистачає умов для розвитку суспільно цінних форм дозвіллевого спілкування і розваг молоді. Оскільки задоволення цих потреб є суспільною необхідністю, вони нерідко набувають нездорових, соціально небезпечних форм.

Найбільш серйозною проблемою у цьому плані є «ігри та розваги» молодіжних угруповань, створених за територіальною ознакою, і які відрізняються агресивним суперництвом за лідерство, «війною» за контроль конкретної території. Деякі такі угруповання зрощуються із організованою злочинністю [5, с. 11].

Як відомо, певна частина молодих людей стає членами неформальних груп, рятуючись від несвободи в провідних інститутах

соціалізації, всезагального контролю і регламентації їхньої діяльності в сім'ї та школі.

Говорячи мовою фактів: тільки за останні чотири роки мережа клубних закладів в Україні зменшилась на 1770 одиниць, що становить 8,7 % (з них у сільській місцевості – на 1695); близько 40 % спеціалістів переведено на оплату 0,5 та 0,25 тарифної ставки; кількість клубних формувань за останні чотири роки зменшилась більше як на 15 тис. одиниць. Перелік можна було б продовжити, але є й інші причини. Це й слабке врахування духовних запитів та вподобань молодого покоління, відсутність необхідних умов для різноманітних занять у вільний час, їхнього спілкування, культурних розваг, незадовільний стан значної частини закладів і споруд, погане матеріально-технічне постачання [10, с. 3].

Сільські заклади культури клубного типу та бібліотеки (близько 2/3 їх розташовано у приміщеннях клубів і будинків культури) виявилися найбільш вразливими щодо соціально-економічної кризи. Сьогодні майже половина з них потребують капітального ремонту, понад 500 знаходяться в аварійному стані, близько чверті розташовані у менш пристосованих приміщеннях. Більше половини закладів клубного типу на селі не мають задовільних умов для роботи [21, с. 199].

Сьогодні очевидно, що в нових умовах за рахунок бюджетних коштів може утримуватися лише мінімально достатня мережа закладів культури, виходячи з реальних можливостей місцевих бюджетів. Саме до цього зобов'язав керівників соціокультурної галузі Указ Президента України від 28 лютого 2005 р. «Про заходи щодо забезпечення наповнення державного бюджету та посилення фінансової дисципліни».

Враховуючи, що потреби культури з бюджетів усіх рівнів забезпечувались приблизно на 20 %, формальний підхід і буквально виконання цього указу могли практично знищити соціальнокультурну

мережу. Отже, головним завданням і міністерства, і органів культури на місцях є пошук шляхів реформування галузі [3, с. 312].

Одним із шляхів може бути зміна відносин власності стосовно значної кількості об'єктів культурно-дозвіллевої сфери (роздержавлення) та запровадження нових моделей функціонування культурно-просвітницьких установ. У ході реформування передбачається створення полі функціональних культурно-дозвіллевих установ (клуб-музей, клуб-бібліотека, клуб-кафе, центр дозвілля, центр відпочинку і туризму тощо) та перехід на фінансування не установи, а діяльності через конкурсне визначення кращих культурно-просвітницьких, мистецьких та дозвіллевих проектів.

Внесено відповідні пропозиції до проекту Закону України «Про приватизацію об'єктів соціально-культурної сфери», за участю провідних учених та фахівців галузі ведеться робота по опрацюванню механізму та методики роздержавлення культурно-дозвіллевих установ, виробленню рекомендацій щодо діяльності установ культури в нових умовах [3, с. 12].

Міністерство культури і мистецтв України бачить одне з найголовніших своїх завдань у створенні необхідної нормативної бази. Зараз іде робота над проектом закону про неприбуткові організації, розробляється перелік платних послуг, які можуть надаватися закладами культури і мистецтв, що значно розширює можливості установ культури щодо самостійного заробітку коштів, проте зменшує можливості незаможної молоді змістовно проводити своє дозвілля.

Якщо розглянути сучасне становище соціальнокультурної дозвіллевої галузі у регіональному розрізі, то можна прослідити наступну картину.

Так, на Львівщині розпочалася реорганізація клубів та будинків культури у народні доми, яких сьогодні тут діє майже півтори тисячі. Ця реорганізація відбувалася за рішенням місцевих органів влади, було

створено обласну громадську раду народних домів, яка ухвалила «Положення про народний дім». Цим положенням переосмислено з позицій сучасності «просвітянські» ідеї, і народні доми прагнуть відродити фольклорні традиції цього неповторного краю, відновити зв'язок між поколіннями, врятувати від занепаду унікальні народні промисли, водночас усіляко сприяти творчому використанню як виправданих часом, так і породжених сучасним життям форм і методів культурно-просвітницької діяльності, виховати патріотичні почуття молоді [14, с. 59].

Позитивний і негативний досвід «першопрохідців» врахували на Івано-Франківщині, де народні доми складають близько третини всіх закладів культури. Більш зважено і обачно підійшли до процесу модернізації закладів культури на Волині, Рівненщині, Буковині і Закарпатті.

Цікава робота проводиться з вивчення і збереження фольклорної спадщини на Слобожанщині. Саме тут відбувся міжнародний фестиваль українського автентичного фольклору «Покуть», під час якого були показані яскраві зразки місцевого фольклору, відбулася наукова конференція, пройшли майстер-класи молодих виконавців та збирачів фольклору [4, с. 73].

Досить вагомі культурно-мистецькі події відбуваються тепер не лише в Києві та Львові, і навіть не в обласних центрах, а й у районних центрах, невеличких містах і навіть селах. Серед них слід назвати всеукраїнський фестиваль кобзарського мистецтва «Вересаєве свято» у с. Сокиринці Чернігівської області, свято «Лесині джерела» у м. Новограді-Волинському Житомирської області, всеукраїнський фестиваль дитячої та молодіжної пісні «Молода Галичина» у м. Новояворові Львівської області, фестиваль дитячої естрадної творчості у м. Бердянську, фестиваль гуцульського народного мистецтва у м. Рахові,

що на Закарпатті, та багато інших, які дійсно стали подіями у культурному житті країни [4, с. 74].

Оновлені клубні заклади мають сприяти активній участі молоді у відродженні та збереженні фольклорних традицій, народних промислів, духовному піднесенню особистості, розвитку почуття національної гордості та гідності. При цьому, надаючи цікаві, активні форми дозвілля, вони тим самим відволікають від протиправних форм часопроводження таких як: алкоголізм, вживання наркотиків, проституція, особливо серед підлітків та молоді. Врешті, створення умов для активного дозвілля, культурного спілкування сприятиме поліпшенню соціальнопсихологічної атмосфери в суспільстві [10, с. 153].

Виникають нові заклади клубного типу: центри дозвілля, творчості та прикладних досліджень (Одеса, Херсон), центри естетичного виховання (Павлоград), центри культури та дозвілля (Харків, Ужгород), культурно-спортивні центри (Глухів). До складу таких центрів входять клуби, бібліотеки, парки культури та відпочинку, мистецькі установи.

Головні функції таких закладів: підвищення ролі культурно-освітніх та дозвіллевих установ, що входять до центрів культури й дозвілля, та сприяння культурному розвитку особистості; удосконалення форм культурного обслуговування населення; розвиток народної творчості та художньої самодіяльності; музичного, художнього, хореографічного мистецтва; контроль за ідейнохудожнім рівнем репертуару самодіяльних колективів; організація фестивалів, конкурсів, оглядів, концертів тощо; поліпшення кіно- та відео обслуговування населення, роботи парків культури та відпочинку, клубів, бібліотек; розвиток любителських об'єднань, клубів за інтересами, технічної творчості [4, с. 145].

Таким чином, можна зробити висновок, що економічна база соціокультурної сфери перебуває у двозначному становищі. З однієї сторони, держава не може забезпечити її повне і достатнє фінансування,

з іншої – не створює умов та підґрунтя для її власного внутрішнього самозабезпечення, не стимулює законодавчо фінансові внески у галузь приватних комерційних структур. “Напівкомерційний” характер діяльності закладів культури для молоді, їх хронічне недофінансування державою зробило дану сферу вразливою і занедбаною.

Проблема організації культурно-дозвільної діяльності для молоді локалізується і на Миколаївщині.

Слід зазначити, що заклади культури для молоді, які знаходяться у комунальній власності міста Миколаєва поступово втрачають накопичений за радянських часів багатий духовний і культурний потенціал. На превеликий жаль, система закладів із соціокультурного виховання молоді налічує лише 10 початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (ПСМНЗ), що абсолютно унеможлиблює реалізацію культурних закладів Миколаєва не дала змогу забезпечити досить високий рівень творчої роботи закладів культури та остаточно провести ряд серйозних заходів, спрямованих на покращення їх функціонування. Вони й дедалі потребують укріплення матеріально-технічної бази, поліпшення умов творчої діяльності працівників культури та збереження існуючої мережі.

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ БІЗНЕСУ В ГАЛУЗІ ДОЗВІЛЛЯ

3.1. Сфера дозвілля в суспільстві бізнес ризику

Прикметною характеристикою дозвілля є його амбівалентність. Адже сфера дозвілля, з одного боку, оптимізує людський фактор, сприяє реалізації здібностей, творчих обдарувань людини та ціннісних орієнтацій на добро, красу, свободу, а з іншого – може бути орієнтована проти самої людини. Сутність людини полягає у постійному балансуванні між перспективами, які відкриває дана сфера. Однак утворення «світового суспільства», яке все частіше визначається як суспільство ризику, вносить дисбаланс у всі сфери людського життя. Сфера дозвілля не тільки не є винятком, але, можна сказати, є лідером у накопиченні і самопродукуванні глобальних ризиків. Сучасна сфера дозвілля не тільки пропонує широкий спектр можливостей в організації вільного часу, але й провокацій.

Адже соціальна реальність змінюється настільки швидко, що індивід не в змозі орієнтуватися, адекватно реагувати на ті умови, в яких він опиняється, та адаптуватися до них. Майбутнє для нього уявляється невизначеним і непередбаченим, а сучасність примушує почувати себе невпевненим і незахищеним. Індивід повинен переглядати свої життєві позиції, кардинально або частково змінювати спосіб життя та світогляд, пристосовуватися до нових умов. Він знаходиться в суспільстві, в якому, на думку У. Бека, майбутнє визначає сьогодення і в якому одні ризики породжують інші. У таких умовах ризик сприймається як невід’ємна частина повсякденного життя. В умовах соціальної невизначеності і її інституціональної нестійкості вкрай необхідно врахувати усі можливі і навіть мінімально вірогідні наслідки ризикогенного розвитку, на що, як хрестоматійно відомо, вперше звернув увагу Ульріх Бек [21, с.13].

Дійсно, в рамках постсучасності ризику різноманітні і повинні враховуватися як у різних системах соціальної дії і громадського управління, так і в усіх сферах життєдіяльності суспільства, тобто в економіці, політиці і соціокультурній сфері. Можна сказати, що суспільство ризику – це специфічний спосіб організації соціальних зв'язків, взаємодії і стосунків людей в умовах невизначеності, коли відтворення життєвих засобів (умов життя), фізичних і духовних сил людини, набуває не соціально спрямованого, а переважно випадкового, ймовірнісного характеру, витісняючись виробництвом самого ризику. У. Бек відзначає: «Те, що відбувається зараз, це не є незнанням і спрямованістю проти розуму. Насправді рефлексивний сучасний індивід краще освічений і більш інформований, ніж будь-коли. Але змінюється сам тип знання. Воно саме по собі нестійке, оскільки вилучено з визначеності» [21, с. 17]. Невизначеність і небезпека підтримуються новим типом індивідуальності, розривають зв'язок часу і зв'язок поколінь, роблять суспільство «суспільством ризику». Соціальна реальність сучасного суспільства стала здаватися квазіприродною, невіддільною людині, оскільки суспільство складається під дією об'єктивних сил і процесів, серед яких першочергове місце займає глобалізація. Вона підміняє універсалізацію, знижує здатність індивіда й суспільства в цілому контролювати ситуацію [28, с.118]. Т. Парсонс у зв'язку з цим відзначає, що суспільство справляється із кризами краще, якщо збережено його ціннісно-нормативну структуру. Якщо ж остання перебуває в кризі, то «підриваються» всі системоутворюючі властивості, і глибина кризи може бути такою, що її не можна перебороти. Н. Луман теж підкреслює, що кризовий соціальний процес неминуче призводить до відриву індивідів від життєвих світів і формування особистого світу [27, с. 151].

Серед позитивних моментів суспільства ризику можна відзначити поступове формування культури ризику. Як зауважує Е. Гідденс,

формується деяка «культура ризику», належність до якої вимагає від людей готовності до постійних змін, які відбуваються як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. В умовах культури ризику, підкреслює він, необхідно «вчитися жити в умовах ризику, аналізуючи різний досвід, який дозволяє робити власне життя більш або менш стабільним» [29, с. 10].

Однак поширення згубних звичок і девіантних форм поведінки не тільки у суспільствах дефіциту, але й – достатку набуло крайніх форм прояву. Ризикогенне суспільство виникає завдяки діяльності самовиробництва, яке засноване на свідомості суб'єкта, який, діючи, породжує ризики. Однією з головних ідей А. Турена є обґрунтування нового визначення суб'єкта, якого він назвав «діючий індивід» [22, с. 9]. У ситуації ризику діючою особою є особистість, яка наслідки своєї діяльності визнає своїм творінням і яка діє як певний суб'єкт від власного імені.

Але не можна забувати про те, що людина не може діяти абсолютно вільно. Її діяльність підпорядковуються як умовам певного середовища, так і умовам самої ситуації. Дійсно, темпи розвитку сучасної цивілізації, де постійно збільшується обсяг знань, створюють передумови для вкорінення думки про безмежні можливості людини. «Постіндустріальне суспільство утворює можливості для повноцінної реалізації особистості, забезпечує достатньо для її розвитку вільного часу та великий обсяг знань. Розвиток сучасного суспільства знаходиться на шляху до homo creator» [25, с. 412]. Але навіть така ситуація розвитку не може і не повинна абсолютизувати творче начало в людині. Навіть порівняно зі знанням всього людства знання окремого індивіда досить незначні за якісними та кількісними ознаками. Як відмічає М. Епштейн, у сучасному світі відбуваються «відставання людини від людини» [26, с. 216]. Автор вказує на збільшення розриву між окремим індивідом і тим обсягом соціально-технологічних

досягнень, які встигло накопичити людство. З кожним поколінням знання суспільства все збільшується. У зв'язку з цим людина стає нездатною сприймати величезний потік інформації, вона відчуває себе знесиленою внаслідок обмеженості своїх біологічних можливостей. Отже, будь-яка діяльність поєднана з ризиками. Ризики стають головними елементами соціальної діяльності і одночасно гарантом існування індивіда у світі, який постійно змінюється. Джон Адамс вважає, що людина живе, керуючись правилами «термостату ризиків» [27, с. 49]. Адамс каже, що ризикувати схильна кожна людина, але в різних індивідів ця схильність проявляється різним чином: на когось впливає випадок, хтось балансує між рішенням ризикувати або не ризикувати, але так чи інакше за допомогою «термостату ризиків» можна описати будь-яку ситуацію. Кожна людина має його і, правильно скориставшись, може настроїти так, щоб знизити ступінь ризику. А це тому, що кожен є менеджером ризиків і насамперед повинен відрізнити саморизик від небезпек, в які людина потрапляє. Під саморизиком мається на увазі схильність індивідів до ризику. Але слід підкреслити, що термостат у кожної людини і кожного суспільства свій, тому що його установка змінюється залежно від переваг індивіда або суспільної культури. Для когось якийсь процес або ситуація є ризиком, для іншого – ні. Це відбувається тому, що кожний індивід має свої певні ціннісні орієнтації, відмінні від орієнтації іншого, внаслідок своєї неповторності та унікальності, а також індивідуального характеру ціннісних переваг.

Особливе значення у виробництві ризиків має система соціокультурних цінностей, які детермінують розуміння ризику, динаміку соціальних процесів, що їх продукують. Разом з тим традиційні орієнтири, ментальні програми, які вбудовані в тканину ціннісних систем, впливають на успіх-неуспіх суспільних перетворень і, в свою чергу, породжують нові ризики. Отже, ризики тим самим вносять свій істотний вклад у перетворення постсучасності на «іншу

соціальність», яка не лише постійно інституціонально переструктурується, не лише нестримно перебудовує взаємозв'язки між суб'єктами (фрагментуючи їх зміст і децентруючи їх), але й вторгається в сферу приватної повсякденності, змінюючи умови існування людини, її світовідчуття, проведення вільного часу, дозвілля.

Кожен індивід, маючи діяльну константу свого існування, у вчинках спирається насамперед на духовну матрицю, вироблену відповідно до його ціннісних орієнтацій. Суб'єкт, ризикуючи, тобто формуючи своєю діяльністю ситуацію ризику, виходить із значущих для нього послань, реалізує у дійсність те, заради чого створюється ситуація ризику. Це означає, що діяльність створюється заради певної мети, яка є для людини цінністю в конкретній ситуації. У принципі, будь-яка діяльність направлена на досягнення бажаної мети. Але ризикова діяльність відрізняється тим, що тут людина дійсно обґрунтовано може очікувати негативного результату своєї діяльності, коли вона усвідомлено жертвує однією цінністю заради іншої, більш значущої у даній ситуації для певного індивіда.

Таким чином, людина, прагнучи до кращого, ставить перед собою завдання, вирішення яких можливе лише у такій алгоритмічній дії, як вибір. Вибір, у свою чергу, реалізується шляхом активізації людської свідомості при визначенні людиною найбільш і найменш значущих цінностей. Вибір тому є одним з дій алгоритму, а точніше, ситуаційного процесу – процесу ризику. Наявність вибору становить його суб'єктивну сторону та свідчить про антропологічність природи ризику.

Проблема людини, яка створює ризикогенну ситуацію, трансформується у сферу соціального, тому що соціальний ризик – це діяльність людини стосовно ситуації ризику (вибір або конструювання ситуації ризику, або відмова неї). Ідеальні образи, які моделюються індивідом в уяві, можуть втілюватися ним у дійсність тільки завдяки здатності альтернативного вибору. Прийняття рішення – завжди творчий

акт, який направлений на вирішення протиріччя між наявним існуванням об'єкта і необхідним, що задовольняє суспільні та особисті потреби, які постійно збільшуються. Творча діяльність є умовою та «рушійною силою» розвитку як окремої людини, так і суспільства. Рішення, яке прийняте на користь однієї з альтернатив, може бути кваліфіковане як постійний перехід з однієї фази розвитку ситуації в іншу, тому воно є творчим.

Можна сказати, що ризик завжди є суб'єктивним, ситуація ризику завжди моделюється людською діяльністю. При філософському дослідженні ризику важливо підкреслити саме даний аспект ризикової діяльності. Суб'єктивний ризик полягає в активному ставленні до дійсності, в її творчому інноваційному перетворенні та в оцінці власної діяльності через призму отриманих результатів. Активна діяльність, що визначається як творча, пов'язана з поняттям вибору, свободи, ціннісних орієнтацій. Всі ці концепти виявляють взаємозв'язок з соціальним ризиком, виходячи з чого, останній може бути представлений як універсальний, такий, що відображає загальні особливості, які притаманні людській діяльності.

Одним із тенденційних факторів останнього часу є рівень процесу індивідуалізації, що постійно збільшується, та його різні грані. З одного боку, індивідуалізація становить суть особистості, яка здійснює ризикову діяльність, з іншого боку, збільшується проблема моральної відповідальності за те, як вона користується свободою. Досить часто люди будують свої життєві стратегії, орієнтуючись лише на вироблення та споживання матеріальних благ, ставлячись зверхньо до моральних цінностей. Особливо гостро ця проблема стоїть у сфері дозвілля. Зокрема, у таких ризикогенних формах, як нічні клуби, казино, ігрові автомати та ін.

З одного боку, суспільство ризику, в якому суб'єкти повинні виживати індивідуально, не розраховуючи на інституціолізовані

системи, сприяє зростанню автономії та свободи індивіда у виборі економічних стратегій та форм виробництва й споживання, а з іншого – посилює тенденції до глобалізації ризиків. На думку Н. Лумана, ризики виникають з різних контингенцій (тобто випадковостей). При цьому ніхто не може повністю виміряти ризик [15, с. 18]. Отже, проблема формування культури дозвілля є актуальною для освітян. Адже у широкому сенсі під культурою дозвілля можна розуміти відповідальність за долю людини і людства.

Саме тому необхідно напрацювати новий тип ціннісно-нормативної системи, в якій ризик є інтегральним компонентом. Перманентна взаємодія людей з середовищем ризиків обумовлює виникнення особливого способу мислення, деякі стратегії, стилі життя та специфічні навички існування в середовищі ризиків, на основі яких і формується культура ризику. Причому ні традиції, ні досвід минулих поколінь не дозволяють напрацювати ефективні стратегії виживання в сучасних умовах. Там, де закінчується традиція, починається суспільство ризику. «Модернізм безпрецедентним чином змітає всі традиційні типи соціального порядку» [29, с. 4].

У сучасних суспільствах немає передбаченості у розвитку ні на особисто-індивідуальному, ні на суспільному рівнях. Кожен індивід стоїть перед необхідністю побудови життя за «індивідуальним проектом». У сучасному світі спостерігається тенденція до індивідуалізації, яку У. Бек називає характерною рисою сучасності. Індивідуалізація передбачає «реконструкцію» попередніх форм життя та заміну їх на нові, при яких «індивіди повинні інсценувати та продюсувати свої біографії самостійно», що досить важко, тому що відсутня єдина система знань, система цінностей, яка всіма визнається, норм, традицій, які в умовах традиційних суспільств є орієнтиром для побудови чіткої життєвої позиції [21, с. 18].

Тенденція відтворення ризику в нашому суспільстві теж набуває все більших масштабів. Факторами, які свідчать про загрози існування самого суспільства, є негативні демографічні процеси, рівень злочинності, суїциду, алкоголізм, наркоманія. Але це – наслідки, причина – у втраті звичної соціально-політичної системи норм і цінностей.

У соціально-гуманітарній літературі широко розповсюджене уявлення про ризик як про можливу невдачу, небезпеку, яка з певною мірою вірогідності може зумовити різні втрати. Наприклад, ризик – можливість небажаних наслідків будь-якого процесу, явища або факту, що вимірюється вірогідною величиною втрат [21, с. 336].

Не менш популярне судження про ризик як діяльність у невизначеній ситуації. Як зауважує український дослідник А. Альгін: «Діяльність, яка пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість кількісно та якісно оцінити вірогідність досягнень результату, невдачі та відхилення від цілі» [3, с. 19]. Ми виходимо з того, що майбутні ситуації, до яких пристосовується наша поведінка, зазвичай залежать від поведінки великої кількості людей та обумовлені такою великою кількістю фактів, що ми і не намагаємося всі їх прийняти до уваги, а тим більше оцінити та скласти їх індивідуальні значення [17, с.4].

Потрібно відмітити об'єктивний та суб'єктивний аспекти природи ризику. У першому випадку ризик розглядається як деякі небезпечні обставини, які можуть спричинити негативні для суб'єкта наслідки; в суб'єктивному підході ризик пов'язується зі свободою волі та свідомістю людини та трактується як вибір варіанта поведінки з можливих альтернатив. Не вдаючись у детальний розгляд діалектики об'єктивного та суб'єктивного у феномені ризику, хотілося б відмітити: стосовно об'єктивних моментів діяльності людини ця категорія застосовується як оцінка можливостей безпеки або невдачі. Поняття

«ризик» містить у собі оціночний смисл, що і є його сутнісною характеристикою. На підставі вищесказаного дамо таке визначення: ризик – це оцінка обставин, діяльності, можливих негативних наслідків з точки зору вірогідності досягнення мети соціальним суб'єктом.

Якщо звернутися до українських реалій, то можна констатувати системну духовну кризу: руйнується мораль, вироджується образність і мистецтво, відмирають істинні релігійні почуття. Живе спілкування, душа пригнічуються комунікаціями та інтелектом. Криза традиційних світоглядних цінностей призводить до кризових явищ в усьому суспільному житті. Крім того, ризики ініціюються сучасною інформаційною культурою, незаперечним лідером якої є екранна культура. Телебачення перетворюється на транслятор згубних звичок і девіантних форм поведінки через засилля картин насильства та вбивств. Особливо ця проблема гостро поставлена у суспільствах дефіциту, де телебачення досить часто є майже єдиною розвагою не тільки дорослих, але й дітей і підлітків. Інформаційна культура спирається на інформацію не як знання (в класичному розумінні), а на дані будь-якого характеру, суперечливі зокрема й не обов'язково достовірні.

Дозвілля, що виконувало протягом багатьох років роль додатку виробничої сфери, все більш стає широким полем соціально-культурної діяльності, де відбувається самореалізація творчого і духовного потенціалу суспільства. У сучасному дозвіллевому просторі відбуваються зміни традиційних форм дозвіллевого проведення часу, а також з'являються нові, нетрадиційні види дозвілля, які виникають під впливом трансформації, інтеграції суспільств. Деякі нові форми дозвілля – сноубордінг, дайвінг та інші вже самі по собі несуть елементи ризику в життя людини. Тому відбувається істотна переоцінка значення дозвілля як соціально-культурної категорії в житті суспільства, а вивчення змісту дозвілля нині набуває особливої актуальності також тому, що якість вільного часу населення є важливим індикатором умов життєдіяльності

широких соціальних груп, критерієм успішності перетворень, що проводяться у світі і в країні зокрема.

А чи готове взагалі суспільство до творчості, до кращого майбутнього життя? Останнім часом у світі відбуваються радикальні зміни у всіх сферах життя суспільства, і ці зміни не завжди на найкраще. Однією зі сфер життєдіяльності, де найяскравіше проявляються наслідки цих трансформацій, є дозвілля. Саме в просторі дозвіллевої діяльності можна прослідкувати зміни, які відбуваються в суспільній свідомості, що пов'язані з формуванням нової системи ціннісних орієнтацій, руйнуванням традиційних норм і цінностей. Цей стан суспільного розвитку, який дослідники називають станом соціальної невизначеності, характеризується тим, що соціалізація молоді набуває нестійкого характеру, розмиваються життєві уявлення і орієнтири, знижується рівень культури дозвілля. Окрім цього, стан соціальної невизначеності характеризується виникненням ряду негативних тенденцій у сфері дозвілля, які пов'язані з виникненням настроїв безглуздя існування, криміналізацією дозвілля, зростанням молодіжної злочинності. У той же час частині молоді властиве домінування гедоністичної спрямованості в рамках її дозвіллевої діяльності, тобто орієнтація на отримання у вільний час лише задоволень і розваг. Але при цьому для багатьох людей дозвілля, по суті, обертається ілюзією вільного проведення часу, хоча насправді воно є регламентованим відповідно до нав'язаних засобами масової інформації стандартних зразків. У ситуації, коли ці зразки є недосяжними для більшої частини населення країни, і молоді зокрема, виникають додаткові протиріччя між потребами молодих людей у сфері дозвілля та об'єктивними можливостями реалізації цих потреб.

Слід зазначити, що нині саме дозвілля сформувалося як основна сфера вторинної соціалізації сучасної молоді. Багато в чому це обумовлено тим, що традиційні інститути соціалізації, освіта і сім'я, не

виконують в повному обсязі свою функцію. У суб'єктивному сприйнятті значної частини молоді роль дозвілля також є однією з пріоритетних: це підтверджується і об'єктивними показниками, які показують підвищення значущості дозвілля в сфері розподілу тимчасових ресурсів. Саме у сфері дозвіллевої діяльності молодь відкриває для себе і освоює типові для представників цієї соціальної групи форми поведінки і ціннісні орієнтири.

Так, не можуть не впливати на молодь спосіб життя та дозвіллева діяльність, об'єктивні соціальні процеси, які пов'язані, наприклад, з погіршенням соціально-економічної ситуації в країні, а також зміни у сфері суспільної свідомості та ідеології, що включають процеси деідеологізації і виникнення загальносвітоглядної кризи. Свідомість молоді особливо вразлива в епохи криз, і це пояснюється тим, що її життєвий досвід недостатній, а уявлення про морально-етичні цінності нестійкі. Проблеми, які виникають, посилюються психофізіологічним дисбалансом, наявністю «дорослих» потреб і бажань за відсутності адекватних матеріальних можливостей. Тут слід звернути увагу на ту обставину, що в кризові періоди так званий «стихійний аспект» (тобто дія об'єктивних чинників, які недостатньо контролюються тим або іншим суб'єктом) починає відігравати в процесі соціалізації індивіда дуже значну роль, причому цей вплив на внутрішній світ індивіда, на особливості його структури, досить часто буває суперечливим і негативним. Ці обставини в сукупності сприяють зниженню ефективності процесу соціалізації. Поширення серед молоді девіантної поведінки служить симптомом неблагополуччя в суспільстві і одночасно є прямим наслідком порушення процесів соціалізації молодого покоління. У суспільстві ризику розширюються масштаби заборони процесу соціалізації. Це відбувається тоді, коли соціум не має в розпорядженні достатніх умов для своєчасної повноцінної участі молоді в суспільному житті. На практиці це проявляється в зниженні соціальних

гарантій на отримання молодими людьми освіти і професії, на працевлаштування, в згортанні культурних, спортивних, оздоровчих програм, зниженні рівня життя в країні і криміналізації усіх сфер життєдіяльності суспільства. Неминучим наслідком даних негативних тенденцій може бути як прискорена, так і така, що запізнюється, соціалізація, при якій молодь не набуває в повному обсязі набору соціальних ролей дорослої людини, характеризується прогресуючим інфантилізмом, відсутністю самостійності, що проявляється, зокрема і в рамках дозвілєвої діяльності. Можна зробити висновок, що суспільні процеси чинять вирішальний вплив на процес становлення ціннісних орієнтацій у сфері дозвілєвої діяльності, формуванні видів дозвілєвої поведінки.

Молодь як демографічна група відіграє інноваційну роль в організації життя будь-якого суспільства. Найважливіша соціальна функція молодого покоління полягає в оновленні суспільства, його засад, форм життєдіяльності людей, а також у наданні динаміки соціально-політичним процесам. Соціальна творчість, таким чином, є невід'ємною характеристикою призначення молоді в житті суспільної системи. Детрадиціоналізація сучасного суспільства ризику супроводжується зміною парадигми міжпоколінної взаємодії: формується, за висловом М. Мід, так звана «префігуративна культура», яка припускає передавання соціального досвіду опосередковано через ЗМІ і систему освіти і в основному в групах однолітків [166, с. 140]. При цьому старше покоління вимушене вчитися у молодшого і зважати на його соціальну творчість. Заперечення новим поколінням норм і стосунків, що віджили себе, є прогресивною тенденцією в розвитку суспільства, але огульне заперечення цінностей минулого призведе до соціальної аномії, морального релятивізму, розриву традицій взаємодії поколінь.

Динаміка процесу інформатизації як провідного вектора культурного і цивілізаційного розвитку визначає конкурентоспроможність країни і її становища у світі. Найбільш наочне збільшення дистанції між різними країнами можна прослідкувати за темпами впровадження нової техніки в повсякденне життя людей. З одного боку, кількісними показниками підтверджується швидке зростання виробництва інформаційної техніки, яка використовується і в дозвілльєвій сфері зокрема, з іншого, вочевидь, що її поширення підтримується в основному розвинутими країнами.

Проте іншу частину людства, що вже вступила в інформаційне суспільство, підстерігають не менш серйозні небезпеки. Ф. Фукуяма має рацію, коли говорить про те, що «динамічна економіка технологічних інновацій може через свою природу розривати існуючі соціальні зв'язки» [24, с. 24]. І це відбувається на тлі щонайпотужніших інтеграційних процесів, які, здавалося б, підсилюють інформаційно-комунікативну щільність соціокультурного простору. Річ у тому, що нові принципи створення, поширення і збереження інформації формують у соціокультурному просторі особливі ціннісно-сміслові поля, не завжди відповідні національно-культурному менталітету, демократичним тенденціям. Сучасне покоління людей живе в ситуації соціокультурних ризиків, обумовлених динамікою поширення інформаційно-комунікативних систем і технологій, які проявляються і у виробництві, і у сфері дозвілля. Саме у сфері дозвілля ризики проявляються у поширенні певних цінностей і ідеалів, норм і стилів життя, які пов'язані з наростанням конфлікту партикулярного і універсального в культурі. Зокрема ризики «запізнювання» культурного розвитку, що призводять до інформаційнокомунікативної нерівності; ризики перевищення обсягу та ролі інформаційних потоків; ризики втрати базових характеристик етнічних культур і, відповідно, трансформації моделей етнокультурної ідентичності, «розсіювання»

ідентичності; ризики активізації негативної самоорганізації (особливо в організації вільного часу) і упущених можливостей розвитку за відсутності концепції загальнонаціональної (державною) культурної політики.

Уникнути всього комплексу ризиків досить складно, але для кожного суспільства та його культури принципово важливим є стан динамічної рівноваги між відкритістю/закритістю, що показує, що країні вдалося зберегти національну самобутність культури, яка увійшла у світовий інформаційно-комунікативний простір. Сьогодні, коли розуміння національно-культурної ідентичності вже не виключає множинності форм і рівнів персональної (особистої) ідентифікації, а самобутність виявляється в різних формах, підтримуючи власний ритм і динаміку входження в інформаційне суспільство, то в процесах інтеграції/диференціації значно підвищується роль засобів масової комунікації. Ними вишикується відповідний цілям культурної політики і вибраним моделям інформаційного суспільства дискурс, що підтримує (символічно і семантично) національну ідентичність.

Таким чином, проведений аналіз дозволив зробити такий висновок. Нині в сфері дозвілля формується принципово інше соціокультурне середовище, що обумовлює формування нових ціннісних орієнтацій сучасної молоді у сфері дозвілля. Молодіжна субкультура вимагає свідомої відмови від системи традиційних цінностей і заміни їх контрцінностями – свободою самовираження, особистою причетністю до нового стилю життя, установкою на ліквідацію репресивних і регламентуючих моментів людських відносин, повною довірою до спонтанних проявів почуттів, фантазії, уяви, невербальним способам спілкування. Її основний девіз – щастя людини, яке розуміють як свободу від зовнішніх умовностей. Саме зі змінами в ціннісних соціокультурних орієнтаціях пов'язана поява і подальша

популяризація усілякого роду креативних і екстремальних форм дозвілля.

Дійсно, сьогодні в умовах глобалізації деструктивність може прийняти загрозливі глобальні масштаби, проявляючись у вигляді відчуження, тероризму, криміналу, а аномія може стати нормою життя індивіда і суспільства в цілому. Тому привабливим є шлях еволюційної трансформації цінностей, а радикальні зміни мають бути тільки ті, які можуть бути реально позитивними, а не руйнівними.

За масштабністю й наслідками ризику у сфері дозвілля дорівнюють тим ризикам, що продукуються в економічній, політичній, соціальній сферах, але вони більш латентні. Саме латентність обумовлює так звані побічні ризики. Наприклад, ризик від спілкування в Інтернет-просторі («Інстаграм», «Фейсбук») проявляється в тому, що відбувається заміна реального життя віртуальним, яке зумовлює ризик втратити власне «Я», замінюючи його ілюзорним. Тобто індивід уявляє себе таким, яким він хоче бути, а не є.

З іншого боку, сфера дозвілля провокує та породжує явні ризики. У цьому сенсі ризик можна розуміти як самовипробування і як мистецтво самопізнання, що набуває статусу звичайного товару або послуги. Це, наприклад, такі екстремальні види дозвілля, як паркур, дайвінг, стриттрейсерство та ін.

Також ризики виступають образами масової культури, продуктом індустрії розваг. Наприклад, образ героя, який постійно ризикує, апокаліптичні сценарії майбутнього, сенсаційні прогнози, культивування екстриму як способу життя тощо. Такі ризики ідентифікуються масовим суспільством як індивідуальний або соціальний капітал того, хто має певного роду привілеї. Ризики стають об'єктом соціальної міфології, визначають соціальні ролі та задачі індивіда, сприймаються (споживаються) некритично.

Ризики, крім продуктів споживання в суспільстві розваг, виконують ще роль стимулюючої сили, яка призвана відволікти увагу соціуму від реальних проблем, які пов'язані з реальним споживанням ризиків. «У парках атракціонів імітується багато ситуацій, які утворюють гострі відчуття, але досить контрольованим способом, які виключають два моменти: активну роль індивіда та обставини невизначеності, що потребують активної дії та дозволяють її проявити» [17, с.7].

У. Бек відзначає: «Те, що відбувається зараз, це не є незнанням і неспрямованістю проти розуму. У дійсності рефлексивний сучасний індивід краще освічений і більш інформований ніж будь-коли. Але змінюється сам тип знання. Воно саме по собі не стійке, оскільки вилучене від визначеності». Невизначеність і небезпека підтримуються новим типом індивідуальності, розривають зв'язок часу і зв'язок поколінь, роблять суспільство «суспільством ризику» [21, с. 26]. Соціальна реальність сучасного Заходу стала здаватися квазіприродною, непідвласною людині, оскільки суспільство складається під дією об'єктивних сил і процесів, серед яких першочергове місце займає глобалізація. Вона підміняє універсалізацію, знижує здатність індивіда й суспільства в цілому контролювати ситуацію [28, с. 108]. Т. Парсонс у зв'язку із цим відзначає, що суспільство справляється із кризами краще, якщо збережено його ціннісно-нормативну структуру. Якщо ж остання перебуває в кризі, то розхитуються всі системоутворюючі властивості, і глибина кризи може бути такою, що її не можна перебороти. Н. Луман так само розглядає кризовий соціальний процес за аналогією із природною катастрофою, коли спостерігається «розпад структур міжсуб'єктних відносин, що неминуче призводить до відриву індивідів від життєвих світів і формування особистісних систем світів винятково для самих себе» [15, с.30].

Таким чином, підсумовуючи, можна зазначити, що сфера дозвілля у суспільстві ризику має визначену тенденцію до накопичення глобальних ризиків. Ця тенденція посилюється як процесами інформатизації, так і культурної глобалізації. Адже формування єдиного інформаційного простору та розширення кордонів національних держав сприяє прискоренню процесу обміну дозвіллевими практиками, які не завжди направлені на розкриття творчого потенціалу людини та сприяють її життєтворчості. Сфера дозвілля є транслятором як латентних, так і явних ризиків, які людина або відразу не помічає, або не класифікує як ризик, підміняючи такими визначеннями, як самоудосконалення, самостворення. Однак ризики, що провокуються сферою дозвілля, за наслідками не поступаються ризикам в інших сферах суспільного життя, адже вони змінюють антропологічну сутність людини, призводять до самовипробування та самознищення.

3.2. Особливості платної культурної послуги та критерії її якості.

Концептуально і інструментально маркетингові дослідження якості послуг дуже скрутні і відрізняються від підходів вивчення якості промислових товарів. З точки зору маркетологів, послуга - це не фізичний об'єкт, а нематеріальна дія, що відбувається в процесі одночасного взаємодії виробника і споживача. Оскільки послуги виявляються, як правило, контактним персоналом організації, то досить важко встановити якісь універсальні стандарти їх якості з урахуванням людського фактора [10, с.135].

Крім того, послуги не збереженість, і тому маркетологи їх іноді називають «швидкопсувним продуктом». Відсутність універсальних стандартів якості послуг ускладнює як конкурентну боротьбу підприємств сфери послуг на ринку, так і правовий режим реалізації

послуг. Наприклад, Цивільним кодексом України якість послуги спеціально не регулюється через її невлomorphic властивості. Разом з тим, законодавці вважають, що якість послуг має регулюватися відповідно до Закону про захист прав споживачів. Однак ні Закон про захист прав споживачів, ні спеціальна вітчизняна література по маркетингу не містять конкретних критеріїв, придатних для оцінки якості послуг. Діюча в Україні Державна система стандартизації, яка передбачає можливість визначення вимог до якості послуги в державних стандартах, містить лише вимоги рекомендаційного характеру і зводить їх, головним чином, до безпеки послуг [30, с.109].

З урахуванням особливостей послуги як ринкового товару західні маркетингологи визнають п'ять основних критеріїв якості послуги:

1. Матеріальність: можливість побачити сучасне обладнання, оргтехніку, персонал, наявність і привабливість інформаційних матеріалів про послуги фірми.

2. Надійність: здатність організації дотримуватися обіцяну послугу в термін, точно і ґрунтовно.

3. Чуйність: швидке обслуговування і щире бажання керівництва і персоналу установи допомогти клієнту.

4. Переконаність: компетентність, відповідальність і впевненість обслуговуючого персоналу організації.

5. Співчуття: вираз турботи, ввічливість і індивідуальний підхід до клієнту.

Для того щоб контролювати ці критерії, необхідна концептуальна модель якості обслуговування.

Процес трансформації соціальної структури українського суспільства закономірно зумовлює зміну соціальних орієнтирів, переоцінки норм і цінностей. В умовах рухомості соціальних процесів формується нове середовище проживання, новий спосіб життя та нові види дозвіллевой діяльності. При цьому людському суспільству завжди

була притаманна девіація, яка є невід'ємною частиною життєдіяльності. Зрозуміло, що особливості кожної країни, пов'язані з історичними, географічними, природними, соціально-політичними, культурними та іншими особливостями їх розвитку, накладають свій відбиток і на соціальні хвороби людей та суспільства.

Зазначимо, що світ повсякдення виступає як сфера людських смислів і значень, які упорядковуються та формуються в систематичному спілкуванні, в процесі комунікацій, в розгортанні побутового світогляду. Сам цей світ – не є щось раз і назавжди дане, застигле. Він змінюється, пропонуючи людям все нові і нові життєві ситуації та обставини. Сфера дозвілля як складова частина цього світу якраз і відбиває всі зміни, і навіть швидше ніж в інших сферах. Вона, з одного боку, має нормативний характер, містить у собі норми, приписи різного роду та заборони, а з іншого – не може бути до кінця формалізована, тому що передбачає у своєму складі усвідомлення, переживання, бажання, прагнення – те, що виходить за межі будь-якої формалізації.

У сучасних умовах навряд чи може існувати суспільство, в якому всі його члени вели б себе відповідно до загальних нормативних вимог. Коли людина порушує норми, правила поведінки, закони, то її поведінка, залежно від характеру порушень, називається девіантною, такою, яка має відхилення, кримінальною, карною тощо. Такі відхилення є дуже різноманітними: від пропусків шкільних занять до крадіжок, розбоїв і вбивств.

Відхилення або недотримання цих норм є соціальним відхиленням, або девіацією. Девіантна поведінка є однією з найбільш важливих проблем будь-якого суспільства. Останнім часом девіантна поведінка все більше набирає обертів у сфері дозвілля.

Як правило, поведінка людини є наслідком взаємодії її внутрішньої природи та процесу соціалізації, де складовими елементами

виступають також і інші індивіди. Отже, можна сказати, що поведінка людини базується на генетичних і біологічних особливостях, а також на тих, що людина засвоїла в процесі виховання та свого власного досвіду. Поведінку можна визначити як реакцію людини на внутрішні та зовнішні “подразники”, серед яких можуть бути як інші індивіди, так і різна опосередкована інформація, що зачіпає інтереси людини. Поведінка може бути як усвідомлена, так і інстинктивна, що яскраво проявляється у сфері дозвілля, де вільний вибір діяльності, вільна реалізація особистих прагнень. Але для суспільства небайдуже, якими засобами, методами та діями користується людина (група, спільнота), щоб досягти своїх цілей.

Важливими детермінантами рівня дозволеного, так сказати, санкціонованою суспільством поведінкою є соціальні норми, які закріплені в культурі, способі життя суспільства, спільноти, групи та індивідів, а відхилення від них ми розглядаємо як патологію.

До речі, норма в широкому сенсі означає правило, керуючий початок. Слово «норма» ввійшло в українську мову з латинської, де мало два основні значення:

1. Косинець, яким користувалися при визначенні розмірів;
2. Керівне начало, правило, зразок.

В останньому випадку зміст певною мірою змінюється, і навіть більше того, збагачується цілим рядом смислових відтінків. І вже в сучасній українській мові слово «норма» означає не тільки правило, зразок, керівне начало, а й порядок, що вже утворився, міра, певна величина тощо.

У самому загальному значенні під нормами розуміють систему загальних правил, що виражають суспільну необхідність певної організації діяльності, поведінки особистості та соціальної групи.

Норма виростає з суджень цінності. Це відбувається таким чином: спочатку та або інша діяльність, корисна або шкідлива для здійснення

групових (або суспільних) інтересів, оцінюється даною групою (або суспільством). Збільшення появи однотипних ситуацій зумовлює створення єдиного орієнтира, стереотипу, деякого критерію для оцінки не тільки справжніх, а й майбутніх форм поведінки людей. Дана обставина якраз і означає перетворення цінностей, які є значущими для певної спільноти та є елементами свідомості. Тобто здійснюється перехід від ціннісної свідомості в нормативну.

Структура норми виглядає таким чином:

1. Опис, або інформативна частина норми, в якій описується те, що власне приписує норма. Як правило, ця інформація виражена в гранично стислій формі і для її розшифровки необхідний певний рівень засвоєння нормативної системи суспільства людиною як суб'єктом інформації.

2. Розпорядження, тобто імператив або вказівка керівництва до дії, або заборона дії.

3. Оцінка – пряме або непряме формулювання норми, яка завжди однозначно передбачає, до якого виду цінностей буде належати вказана в нормі дія, відношення, вчинок. Зрозуміло, що будь-які зміни в структурі норми зумовлюють і зміни якості самої норми.

Наприклад, Ю.А. Ємельянов дає таке визначення норми. На його думку, «...для особистості, яка вступає у відносини з іншими людьми, норма виступає як розпорядження (припис), відповідно до якого особистість повинна діяти (чинити). Для суспільства ж нормою є система відносин, які відображають його інтереси» [11, с. 91]. В іншій праці, яка присвячена дослідженню норм, – монографії Е.М. Пенькова «Соціальні норми – регулятори поведінки особистості» – дається таке визначення: «Соціальні норми – це обумовлені суспільним буттям вимоги, що пред'являються суспільством (класом, колективом) до поведінки особистості в її взаємовідносинах з тією чи іншою спільнотою або іншими людьми, до діяльності соціальних груп і суспільних інститутів» [18, с. 52].

Таким чином, норми – це деякі загальні правила поведінки, які виражають волю певної соціальної групи або суспільства в цілому, та регулюють діяльність людей для досягнення певних цілей, упорядкування та захисту соціальної спільності. Норма – це складне суспільне утворення, яке має такі властивості:

1. Норма цілеспрямована, зазвичай вона дозволяє досягнути результату вже відомими, перевіреними методами та засобами;
2. Норма пов'язана з цінностями. Причому саме цінності є показниками ступеня популярності, визнання соціальної норми;
3. Усі норми направлені на регуляцію поведінки, але розрізняються механізмами впливу;
4. Норма як міра регулює поведінку людей.

Норма як міра регулює процес поведінки, причому під такою регуляцією мається на увазі припис або установка для індивіда, групи або суспільства в цілому, визначеного, належного виду поведінки, його форми, того або іншого способу досягнення мети, реалізації намірів і таке інше.

Таким чином, будь-яка нормативна регуляція містить у собі: певні цілі або цінності, які необхідно реалізувати; засоби та методи, за допомогою яких повинні бути реалізовані вищеназвані цінності, тобто певна нормативна система; санкції, які повинні застосовуватися у випадку невиконання заданих норм. Всі ці компоненти обов'язково присутні у будь-яких формах нормативної регуляції: політичної, правової, релігійної, моральної і в багатьох інших формах нормативної регуляції поведінки.

Наскільки є неоднозначними більшість визначень, які даються нормам, настільки ж неоднозначно вирішується питання про функції соціальних норм. Так, наприклад, американський соціолог А. Коен виокремлює такі функції соціальних норм:

1. Регуляція соціальних взаємодій;

2. Зразок поведінки;
3. Визначення меж поведінки.

Т. Парсонс виокремлює два типи функцій:

1. Забезпечення членів суспільства та спільноти еталонами, зразками поведінки, відносин, взаємодій;
2. Стабілізація, упорядкування, рівновага, інтеграція відносин у суспільстві.

Отже, можна сказати, що соціальні норми мають такі функції:

1. Виключення впливу випадкових, суб'єктивних мотивів та обставин;
2. Забезпечення надійності форм поведінки;
3. Стандартність форм поведінки;
4. Передбачуваність форм поведінки;
5. Зрозумілість поведінки.

Всі ці функції безпосередньо працюють і в сфері дозвілля.

Але, як вже відмічалось, норми самі по собі не можуть повною мірою служити мірою поведінки, вони здійснюють цю функцію, будучи тісно пов'язаними з цінностями, а в переживаннях, навіть більше того, мірою є цінності, а не норми. Норма, якщо вона є зразком поведінки або правил, необхідна для здійснення певної мети. Отже, норми є засобом, а цінності – цілями.

Будь-яка цінність конструюється в акті оцінки. Вони співвідносяться як процес і результат. Первинну функцію оцінки виконують емоції. Тому емоції нерозривно пов'язані з цінностями, більш того, цінності є мірою емоцій, і навпаки, чим більше емоцій виникає у людини, тим більш важливу, головну цінність зачіпає у людини подія, що відбувається, явище або інша особистість. І якщо на емоції накладено вето, то цінності не отримують свого адекватного втілення. Але цінності є не тільки мірою емоцій, а й мірою переживання в цілому. Переживання ж в даному випадку розуміють у широкому

значенні (сюди включаються і емоції, і почуття, і пристрасті тощо). Дійсно, чим більш значуща (цінна) для нас будь-яка подія, явище або предмет, тим більшу емоційну напругу ми відчуваємо. Сила емоцій і їх модальність (негативні вони або позитивні) залежить від того, наскільки була реалізована або не реалізована дана цінність. Цінності існують не хаотично, а навпаки, мають свою систему, свою ієрархію. Характеристика цієї ієрархії подана Л.І. Дубровським: «...тут ми бачимо двомірну упорядкованість: ієрархічну і однорівневу (коли цінності не відрізняються чітко за рангом, виступають як однорівневі). Ієрархічну організацію ціннісних інтенцій можна образно уявити у вигляді усіченого конусу. Чим вищий ранг цінностей, тим їх менше» [9, с. 98]. Причому головною може бути практично будь-яка цінність. Тут діє принцип доміанти, який свідчить, що не можна скласти таблицю цінностей, де були б завжди одні вищі за інших, та ще для всіх часів і народів. Але все ж таки навіть цінність, яка домінує в даній ситуації, завжди так чи інакше співвідноситься з головною цінністю всього життя людини, з метою, програмою її життя. Ця головна цінність може служити своєрідним критерієм стосовно інших цінностей.

У сфері дозвілля, безперечно, діють загальнолюдські цінності, які надають смисл, значення людській діяльності в цілому, так і безпосередньо у вільний час. Достатньо повна класифікація цінностей, які найбільш часто виступають як головні, або, точніше сказати, вищі, надана Є.В. Золотухіною-Аболіною у книзі “Раціональне та ціннісне” [11, с.52]. Головними цінностями у сфері дозвілля є: цінності спілкування (дружба, любов, довіра); цінності діяльності (праця, творчість, пізнання істини); культурні цінності (етнічні, релігійні, атеїстичні, цінності світовідчуття, стилю життя, обрядів, ритуалів тощо); цінності споживання; цінності самозбереження (життя, здоров’я); цінності самоствердження і самореалізації (соціальний статус, честь, гідність, бажаний образ «я» та інші); загальнолюдські цінності (мир,

цінність іншої особистості); цінності, які характеризують особисті якості (чесність, хоробрість, патріотизм, вірність даному слову, доброта, ідейність тощо); естетичні цінності; цінності самоцільних видів діяльності (споглядання, гра).

Людяма може бути властива якась одна з названих цінностей, але зазвичай, якщо звичайно особистість не фанатична, то у неї є цілий спектр домінуючих цінностей. Вища цінність або цінності можуть бути дані в неявній, розмитій формі, але вони (вона) стають зрозумілими, чіткими в певних ситуаціях вибору між двома або навіть більшою кількістю цінностей. Ось тоді і стає очевидним – хто є хто і що є що.

Як вже зазначалося, з біологічної точки зору і геній, і психопат можуть бути абсолютно однакові: у них багата і легкозбуджуюча фантазія. Природно, і емоційність, і фантазія є і у звичайних людей, проте вони не такі імпульсивні. Тобто нормальна людина – це, цілком вірогідно, людина середньостатистична, поведінка якої не виходить за рамки середніх показників. А непередбачлива поведінка, відповідно, є відхиленням від норми і від цих «середніх» показників, незалежно від того, в який бік відбувається відхилення: у бік геніальності, чи у бік шизофренії, або в будь-яку іншу сторону.

З такою точкою зору згоден Еміль Дюркгейм. Але він все-таки допускає, що нормальна поведінка передбачає певний відсоток вчинків, які мають відхилення. У суспільствах такими відхиленнями зазвичай є злочини. Але самі ці відхилення важливі не менше, ніж сама норма, тому що вони є показником того, наскільки дієві самі норми та наскільки вони рухомі. І, відповідно, чим менше відхилень, тим більш застиглими стають норми [10, с. 62]. Наприклад, Альберт Коен стверджує, що поведінка, яка має відхилення, вважається такою, що йде врозріз з очікуваннями, які визнаються законами всередині певної сфери.

Проте така точка зору має своїх противників. Так, наприклад, М. Люшер вважає, що поняття «нормальний» як середньостатистичний

доречно лише в технічних і фізичних сферах та є несумісним там, де говорять про «нормальності» як духовний показник [15, с. 93]. Тому що цінність як керуюча норма не має нічого спільного з середнім показником. Незалежно від того, чи є чесними люди в «середньому», відкритість та справедливість стосовно оточуючих залишається однією з найважливіших цінностей, керуючою мірою, на яку нормальна людина орієнтується. Значить, нормальним можна вважати того, хто більше реалізує певних цінностей, а не того, хто прагне реалізувати, виконати соціальні ролі.

Досить часто індивід опиняється у розгалуженій нормативно-ціннісній системі і, як наслідок, виникаючого напруження, з'являється спокуса поведінкою, що відхиляється від норми. Ціннісна основа суспільної моделі особистості сучасника вміщує як традиційні уявлення про норми та цінності, так і аксіологічні інновації, які стають підсумком процесу переоцінки цінностей у нашій країні.

Суттєвими рисами сучасної нормативно-ціннісної системи є: раціоналізм і практицизм, визнання значущості науки та техніки; престиж освіченості та професіоналізму; пріоритет особистих інтересів (спостерігається тенденція до зниження або втрати суспільних, державних інтересів); надання переваги матеріальним цінностям перед духовними; прагматизм та утилітаризм, формування споживчої моралі; орієнтація на підвищення соціального статусу та матеріального благополуччя; уніфікація. Трафаретні оцінки явищ сучасної дійсності; надання переваги інокультурним, запозиченим зразкам; вибіркоче наслідування установлених правових і моральних норм, тенденція до дегуманізації.

У ціннісній основі узагальненої нормативно-ціннісної моделі сучасної людини поєднуються, по суті, взаємовиключні поняття: прагнення до отримання незалежності від суспільства та власних структур – з підкоренням індивіда авторитарній владі; значущість

творчої, перетворюючої діяльності, новаторства з пасивним спогляданням та консерватизмом; політична активність з соціальною індіферентністю; агресія з апатією; орієнтація на сьогоднішнє та майбутнє з ностальгією за минулим. Все це просліджується і в сфері дозвілля, яка переглядає сталість ціннісної системи та вносить свої корективи. Так, наприклад, саме про це пише і Е. Фромм у своїй книзі «Здорове суспільство». Аналізуючи кількісні показники деструктивних дій (вбивств і самогубств) у західних суспільствах, він приходять до висновку, що чим розвиненіша країна в економічному і політичному відношенні, тим вище в ній відсоток самогубств, тим більше підстав називати її хворим суспільством [23, с. 8].

Зміни певною мірою ціннісно-нормативної системи сучасного суспільства впливають на духовний стан сучасної людини. Це показав, використовуючи значний статистичний матеріал, Е. Дюркгейм у своїй книзі «Самогубство: соціологічний етюд» [10, с. 51]. Досліджуючи причини самогубств у західному суспільстві, мислитель доводить, що усі ці чинники кінець кінцем ведуть до дезінтеграції суспільства, а кількість самогубств виявляється обернено пропорційною до міри інтеграції тих спільнот, в які входить особа (сім'я, суспільство, церква, колектив). Таким чином, автор приходять до висновку, що головною причиною самогубств є роз'єднаність людей, що загострює екзистенціальне почуття самотності і абсурдності буття. У сучасному суспільстві «люди розрізнені як порошинки», руйнуються справжні громадські зв'язки. Аномія як безконтрольність суспільного життя стає типовим станом духовного життя цього суспільства. Проте психологічна природа людини така, що вона потребує мети, яка поставить її над індивідуальним буттям, – мети, яка відсутня в недостатньо інтегрованому суспільстві. Тому індивід сприймає себе і свої цілі, свої проблеми із занадто сильним почуттям, він розглядає себе як свою єдину мету, а оскільки така мета не може задовольнити його, він апатично і

індиферентно продовжує своє існування, яке відтоді здається для нього безглуздим.

Норми суспільства, також як і інші елементи культури, мають тенденцію до консерватизму. Але соціальні системи під впливом зовнішніх умов і внутрішніх процесів змінюються. Норми, які адекватно відображали соціальні відносини в минулому, вже не відповідають запитам системи, яка змінилася. І тільки відхилення від них дає можливість вийти зі складного становища. А через деякий час і саме відхилення перетворюється в норму, а норма – у відхилення. Отже, така поведінка, що відхиляється від норми, називається девіантною. Як правило, під девіантною поведінкою мають на увазі крайні форми відхилення: вбивства, наркоманію, суїцид тощо. Але діапазон девіантності значно ширший, ніж перераховані негативні явища.

Слід звернути увагу, що девіантність – це оціночне явище. Одні форми поведінки схвалюються, інші, навпаки, засуджуються групою або суспільством. Уявлення людей про позитивне та негативне не є постійними величинами. Вони змінюються як у часі, так і в просторі.

Одна з перших спроб пояснити девіантну поведінку належить Е. Дюркгейму в його концепції аномії. Під аномією він розумів стан суспільства, при якому відсутня чітка несуперечна регуляція поведінки індивідів, утворюється нормативний вакуум, коли старі норми та цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не затвердилися.

Стан аномії – ситуація, коли авторитет певних загальноприйнятих норм похитнувся. Це приводить до підвищення рівня різних форм девіантної поведінки, зокрема злочинів і самогубств. Наприклад, зростання самогубств у цьому випадку пов'язане з тим, що індивід залишається «один на один» зі своєю проблемою: він не може пристосуватися до нових умов і втрачає зв'язок з суспільством.

Аномії притаманні всім суспільствам і є наслідком розбалансованості між визначеними культурою цінностями (цілями) та соціально організованими засобами їх досягнення. При цьому доступ до цінностей законними засобами відкритий не всім. Він залежить від належності індивіда до тієї чи іншої соціальної групи, структури. Наприклад, індивіди, які заняті тяжкою некваліфікованою працею та належать до нижчих майнових верств населення, не мають можливості проводити вільний час та дозвілля в елітних клубах, не мають доступу до деяких видів дозвілля.

Отже, джерелом розбіжності цінностей (цілей) суспільства та засобів їх досягнення, крім особистих мотивів, є соціальна нерівність людей. Тому аномія, а отже, і виникнення девіантних мотивацій можна пояснити невиконанням очікувань. Яку обрати лінію поведінки, людина вирішує самотійно, відповідно до своїх власних моральних критеріїв. Рішення індивіда – яку форму поведінки обрати, який вид відпочинку – залежить від референтної групи – того суспільства, яке в очах індивіда є взірцем.

Також девіантну поведінку можна пояснити станом соціальної невлаштованості індивіда, тобто несприйняття тієї позиції, яку займає людина, яка не відповідає ні її здібностям, ні досягнутому рівню розвитку суспільства.

Отже, відхилення – це такі форми поведінки, які не вписуються в рамки «благопристойної» поведінки, і на рівні уявлень про належне вважається «безкорисливими», «шкідливими», «ненормальними». Це азартні ігри, нарцисична поведінка, фанатизм, ресентимент, самогубство.

За винятком суїциду, шкода від подібних девіацій не пряма. Наприклад, карточна гра, якщо в умовах програшу не закладаються гроші, послуги тощо, є нешкідливим заняттям. Але це буде проведенням часу, яке не розвиває особистість.

Азартні ігри є формою відходу людини від реальної дійсності. Вона вся поглинається пристрастю, яка за великим рахунком викликана штучно.

Також комп'ютерні ігри, де людина проводить час за комп'ютером і не помічає того, що відбувається навколо неї, забуває про існування однолітків, нервує з приводу руху фігур на екрані і тим самим розхитує нервову систему.

Як відмітив Д. Белл, для людей певного типу азартні ігри – біологічна потреба. Вони надають реальність їх мріям. У цьому зв'язку подібних людей не зупинять ніякі міркування про бережливість і здоровий глузд.

Нарцисична поведінка – демонстративне зосередження уваги інших на собі, на своїй персоні. Щоб привернути увагу оточуючих, «нарцис» доводить свою поведінку до епатажу (шокуючого враження). Наприклад, занадто яскраво вдягається, висловлює тільки сенсаційні повідомлення тощо. Соціальна шкода від нарцисизму виникає тоді, коли носій цієї поведінки починає занадто претендувати на особливе місце в соціальній ієрархії.

Сфера дозвілля, особливо у суспільстві ризику, посилено продукує ресентиментальні цінності, хоча й намагається приховати цей момент. Річ у тому, що під впливом глобалізації відбувається інтенсифікація інтеркультурних контактів, що неминуче включає у дію механізм порівняння, вплив якого посилюється у ЗМІ. Саме через дію такого механізму виникають ресентиментальні цінності. «Проте ресентимент набирає якісно нової форми тоді, коли він стає творчим та починає створювати власні цінності – протилежні тим, що їх сповідує панівна група» [11, с. 180]. У цьому зв'язку Р. Зимовець звертає увагу на присутність у них антропологічної константи. «Цінності ресентименту, – пише він, – є: а) інверсивними та б) компенсуючими за своїм характером. По-перше, вони завжди автентичні панівним цінностям.

Сам ресентимент є продуктом порівняння... Вони усвідомлюють власну цінність лише порівняно з іншими та сприймають цінності залежно від того, як їх сприймають інші. По-друге, ресентиментальні цінності являють собою форму ілюзорної компенсації страждання, почуття приниження. З психологічного погляду ресентимент характеризується: а) затримкою безпосередньої, «активної» реакції на певну дію іншого, яка сприймається як приниження (при цьому чим довшою є затримка, тим більшої енергії набуває ресентиментальне відчуття); б) розрядкою напруги, яка може відбуватися у різних формах» [11, с. 182].

У сфері дозвілля відбувається перетинання цих обох моментів. У них присутні обидва механізми розрядки та гіперболізований предмет ресентименту. Але у пізньому модерні з'являються й більш складні форми таких реакцій. Адже психологічний ресентимент тут перетворюється на культурний, бо він обумовлений не тільки жаданням помсти або знищенням Іншого, а й знехтуванням світом символічного універсуму, який репрезентує інший, або певної соціальної групи [11, с. 182].

Культурно-антропологічні передумови ресентиментальних реакцій показують механізми нарощування соціальних ризиків і вказують на можливості їх функціонального застосування. При цьому соціальні і культурні інституції модерного суспільства не гарантують запобігання ворожнечі і взагалі у перспективі її усунення як прояву неадекватного ставлення до Чужого. Ці інституції, як свого часу показав ще М. Шелер, не в останню чергу через розширення конституційної рівноправності, у парадоксальний спосіб сприяють нарощуванню критичної маси ресентименту. Отже, як вказує Шелер, «звідси випливає важливий висновок: цього душевного динаміту утворюється тим більше, чим більшим є розрив між політичним та правовим (конституційним або тим, що відповідає «звичаям») положеннями, а також публічною значущістю груп та їх фактичним ставленням до влади» [25, с. 21].

Напруження, яке створюється у суспільстві через заздрість, та ресентимент пов'язані з тим, що вони активно впливають на створення образу ворога як на рівні ідеології, так і у світі повсякденності, у сфері дозвілля. Потенціювання страху, заздрості, ресентименту призводить до ненависті, яка засліплює людину, виключає її розум або використовує його суто інструментально, спрямовуючи на радикальне знищення Іншого. За сучасних умов у сфері дозвілля ця проблематика набуває нових смислових відтінків і поворотів, оскільки глобалізація культури та політики значно поширює сфери свого прояву і специфічного кодування чужого в інтеркультурних комунікативних контекстах. Вже банальне розрізнення «близького» і «далекого зарубіжжя», європейців і азіатів тощо вказує на широкий діапазон можливих реакцій на інші культури, на інші нації і на Іншість взагалі.

Можна сказати, що ресентимент є градуально посиленою заздрістю, він створює ту атмосферу, в якій виникають і поширюються протестні настрої різного змісту і різної спрямованості. Ресентимент сприяє індукції масових психозів, масової істерії тощо. Отже, ресентимент деякою мірою сприяє девіантним формам поведінки.

Таким чином, сучасні згубні звички і девіантні форми поведінки існують у контекстах масової культури, яка агресивно ставиться до людської індивідуальності. За спостереженнями М. Горкгаймера, вона знищує «інтерес людини до самоокультурнення», заохочує до застосовування сили і примусу [24, с. 139].

Особливо важливим наслідком асоціальної емансипації є перекриття каналів, що забезпечують моральний саморозвиток особистості та тих чи інших груп, орієнтованих на певні види і форми організації дозвілля. Вони ніколи не зможуть досягти рівня постконвенціональної моралі, бо залишаються або на рівні корпоративної чи групової моралі, керуючись принципом егоїзму, який коливається від індивідуального до групового. Тим самим

відтворюються біологічні механізми і стратегії самозахисту і самоствердження у життєвому просторі, який також зазнає пошкоджень, бо розпадаються важливі механізми підтримки його самовідтворення.

Формування девіантних форм поведінки в сфері дозвілля відбувається через брак інформації про Чуже, через досвід упередженості, через прихований зміст певної культурної традиції, зрештою – через обмеженість кругозору та досвіду. Воно дає свою відповідь на потенціальне і актуальне вторгнення до життєвого простору Чужого. При цьому це Чуже зовсім не обов'язково повинно бути більш сильним, воно може бути слабким, беззахисним. Від цього не змінюється вороже і навіть агресивне ставлення до нього.

Таким чином, неадекватність дій і вчинків індивідів у сфері дозвілля, їх деструктивне мислення дають підстави говорити про їхню культурну деградацію, про відсутність соціальних і культурних компетентностей, без яких людина не може існувати у відкритому суспільстві. І саме культура дозвілля, на нашу думку, передбачає вміння здійснювати вибір між конструктивними та деструктивними тенденціями та пропозиціями світу розваг і ставати на захист загальнолюдських цінностей.

ВИСНОВКИ

Сучасний світ характеризується певними типами ризиків, які обумовлені розвитком пізнавальної та предметної діяльності самої людини. Ризики як соціальне явище впливають на функціонування всього суспільства і його дозвіллевої сфери зокрема. У просторі дозвілля відбуваються значні якісні зміни. У цілому тенденції його трансформації можна характеризувати втратою пріоритетів творчості та духовного розвитку, зміщенням акцентів на розваги та пустопорожнє проведення часу. У сфері дозвілля втрачені позиції традиційних моральних і культурних цінностей, переважають пасивність і споживання. Разом з тим проявляються і позитивні тенденції, які пов'язані з формуванням та розповсюдженням нових дозвіллевих форм, які розкривають можливості людини.

Дозвілля, будучи частиною вільного часу, привертає увагу не регламентованістю та вільним вибором різних форм, демократичністю, емоційною забарвленістю, можливістю поєднувати в ньому фізичну й інтелектуальну діяльність, творчу і споглядальну, виробничу та ігрову. Для значної частини індивідів інститути дозвілля є провідними сферами соціокультурної інтеграції та особистої самореалізації. Але всі ці переваги дозвіллевої сфери поки ще не ввійшли у повсякденне життя кожної людини, зокрема молоді.

Сфера дозвілля містить у собі потужний рекреаційний потенціал, оскільки відбувається у вільний час, поза сферою суспільної та побутової праці, і сприяє самовідтворенню. Людина має можливість відновити свою здатність до праці та розвиває у собі переважно ті вміння й здібності, які неможливо удосконалити в сфері трудової діяльності.

Засвоєння культурних цінностей, пізнання нового, творчого, фізкультура та спорт, туризм – ось чим та ще багато іншим може бути зайнята людина у вільний час. Всі ці заняття вказують на досягнутий рівень культури індивідуального дозвілля. Таким чином, дозвілля – це частина соціального

часу індивіда, групи або суспільства в цілому, який використовується для збереження, відновлення, розвитку фізичного та духовного здоров'я людини, її інтелектуального самовдосконалення. Від вміння скеровувати свою діяльність у години дозвілля на досягнення загальнозначущих цілей, реалізацію своєї життєвої програми, розвиток та вдосконалення своїх сутнісних сил багато в чому залежить соціальне самопочуття людини, її задоволеність вільним часом.

Специфічними характеристиками дозвілля є циклічність, змістовність, інтенсивність, функціональність. Остання передбачає таке проведення дозвілля суб'єктом, яке знаходиться в гармонії з його внутрішнім світом, різноманітними потребами, соціально прийнятними для тих, хто оточує, не приносить шкоди іншим людям, суспільству, природі. У випадках, що порушують цю відповідність, доречно говорити про дисфункціональність дозвілля, про його епатажні, саморуйнуючі, небезпечні для здоров'я певного суб'єкта і суспільства в цілому форми.

Отже, особливість сучасного світу полягає в тому, що значна частина бюджету часу орієнтована на дозвілля. Тому на сьогоднішній день можна констатувати той факт, що дозвіллева діяльність стає визначальним фактором формування культури. Але які б трансформації в сфері дозвілля не відбувалися, існують дві необхідні умови для використання часу дозвілля. По-перше, місце, де могли б зустрічатися та спілкуватися люди, і, по-друге, організоване дозвілля, навколо якого може бути побудовано це спілкування. Якщо суспільство не піклується про це, то люди, особливо це стосується молоді, самі знайдуть, де і як проводити свій вільний час та своє дозвілля. При цьому зовсім не виключена можливість, що таке неформальне спілкування прийме асоціальні форми.

Потрібно відмітити, що регулювання в сфері вільного часу повинно бути направлене насамперед на формування такого типу дозвіллевої поведінки, яка б відповідала, з одного боку, потребам у проведенні культурного

дозвілля, сприяла розвитку особистості, а з іншого – інтересам самого індивіда.

Трансформації, які відбулися в дозвіллевій сфері життєдіяльності людини, детерміновані, по-перше, технологічними та культурними новаціями в постіндустріальному суспільстві, наприклад, появою глобальної мережі Інтернет; по-друге, змінами, які відбулися в країні; по-третє, трансформацією ціннісної свідомості. Трансформації в сфері дозвіллевої життєдіяльності відбулися в основному на змістовному рівні. Поява нових видів дозвіллевої діяльності (віртуальні ігри, екзотичні види дозвілля) змінила форми організації дозвілля.

Культура дозвілля, яка існує у певному просторі, має різноманітні форми існування. За весь час існування людства було знайдено багато різноманітних форм проведення вільного часу: розваги, свята, видовища, театр, спортивні ігри та змагання, дитячі ігри, клуби, парки відпочинку та розваг тощо. Останнім часом існуючі види дозвіллевої діяльності трансформувалися або доповнилися новими формами. Так, наприклад, клубна культура – нічними клубами; інформаційна культура – екранною (TV), комп'ютерною, Інтернет; торговельно-розважальні комплекси, фітнес-центри тощо.

Отже, сьогодні у просторі вільного часу існує досить велика кількість різноманітних культурних формоутворень. Але, як не дивно, в епоху глобалізації відбувається колонізація життєвого світу, зокрема, репресивний наступ на культуру дозвілля. Так, люди намагаються постійно підвищувати свій рівень життя, «відповідати» прийнятним стандартам, а тому все більше вільного часу присвячується не родині, не спілкуванню в колі друзів, не відпочинку, а додатковій праці.

У той же час відбувається і зворотний процес. Сучасне суспільство стає «суспільством розваг». Нові форми дозвіллевої культури, наприклад казино, комп'ютерні ігри, ігрові автомати, охоплюють все більше людей, особливо

молодь, і тим самим втрачається культура спілкування, культура проведення вільного часу та дозвілля.

Також слід зазначити, що в постіндустріальну епоху, завдяки новітнім технологіям, звільняються робочі місця, і все більше людей мають все більше вільного часу, який не завжди використовується з користю для них. Але є і позитивні тенденції. Як альтернатива звичайному дозвіллю існує серйозне дозвілля – стійкі заняття, які приваблюють людину різними можливостями та комплексністю, дають можливість кар'єрного зростання та навіть додаткового заробітку. Отже, загрози, що викликані інтенсифікацією виробництва, необхідністю утримання та здійснення контролю за інформаційними потоками, соціальна напруженість, виникнення нових форм дозвіллевого проведення часу – все це впливає і на існування самої людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азарова Р.Н. Досуг современной молодежи // Внешкольник. – 2005. – № 10. – С. 19-21.
2. Андреев А.Л. Культурное пространство студентов // Педагогика. – 2004. – № 10. – С. 56-60.
3. Броникова Г. Нововведения в социально-культурной сфере // Клуб. – 2004. – № 4. – С. 12-13.
4. Василенко К. Клуб як обличчя епохи: українська клубна культура // Політика і культура. – 2006. – № 46. – С. 56-67.
5. Воронова, Е.Н. Економіка культури [Текст]: навчальний посібник / О.М. Воронова. - Рязань: Узорочье, 2007. - 192 с.
6. Горюшкина С. Задача со многими неизвестными: финансирование культурно-досуговых учреждений // Клуб. – 2004. – № 8. – С. 10-12.
7. Гурова Р.Г. Современная молодежь: социальные ценности и нравственные ориентации // Педагогика. – 2000. – № 10. – С. 25-27.
8. Гагоорт Г. Менеджмент мистецтва: підприємницький стиль / Г. Гагоорт — Львів: Літопис, 2008. — 358 с
9. Грушин Б. Творческий потенциал свободного времени. - М: Профиздат, 2012 – 527 с.
10. Дуликов В.З. А как там отдыхают: культурно-досуговая деятельность стран Запада // Клуб. – 2000. – № 2. – С. 25-26.
11. Дратвер Б. Основи підприємницької діяльності: Навчальний посібник/ Борис Дратвер, М-во освіти і науки України, Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. В.Винниченка. - Кіровоград, 2003. - 186 с.
12. Ерошенков И.Н. Культурно-дозвілева діяльність в сучасних умовах.- К.: Либідь, 2004.-32с.
13. Заєць В. Дітям - увагу всієї громади //Культура і життя. - 2004. - 8 вересня. - С. 150-152

14. Жарков А.Д. Технология культурно-досуговой деятельности. – М.: Просвещение, 2008. – 248 с.
15. Кірсанов В. Концептуальні напрями наукових досліджень з педагогічного управління культурно-просвітньою діяльністю в умовах дозвілля//Вісник Книжкової палати. - 2005. - № 1. - С. 43-45.
16. Кірсанов В. Комплексна модель дослідження дозвілля: сутність і шляхи побудови // Вісник книжкової палати. – 2006. – № 7. – С. 40-43.
17. Кононенко Л.М. Клубні установи в нових умовах // Українська культура. – 2007. – № 11-12. – С. 2-3.
18. Культура дозвілля (Добірка статей) //Завуч. - 2007. - № 22 (серпень), (спецвипуск). - С. 38-47
19. Максименко Л. Культура дозвілля: вирішення проблеми вільного часу дитячого населення міста //Світ дитячих бібліотек. - 2006. - № 5. - С. 27
20. Молчан О. Дозвілля як важливий фактор соціально-культурної реабілітації молодих інвалідів //Рідна школа. - 2002. - № 2. - С. 29-32.
21. Молодь у дзеркалі соціології / За ред. О. Балакієвої і О. Яременка. – К.: Укр. ін-т соц. досл., 2001. – 196 с.
22. Павловский В.В. Социология молодежи и ювентология – 2009. – № 6. – С. 96-99.
23. Петрова І.В. Виховні аспекти хобі як виду дозвільної діяльності // Соціальна робота: теорія і практика. – 2004. – № 3. – С. 39-48.
24. Петрова І.В. Дозвілля в зарубіжних країнах: Підручник. - К.: Кондор, 2005. - 408 с.
25. Петрова І. Культурно-дозвіллеві центри виникнення та розвиток //Рідна школа. - 2000. - № 7. - С. 13-16.
26. Стоян А.Н. Організація культурно дозвілевої діяльності молоді / Б.И. Королева. – К.: Вища школа, 2004. – 40 с.
27. Стрельцов Ю.А. Научно-методичний посібник - М: Просвещение 2007.-С.31
28. Тіхоновська І. Мистецтво вимагає капіталовкладень. Ринкові правила відформатують український галерейний бізнес [Електронний

ресурс]. / – Середа, 25 Липня 2007. – Режим доступу: www.museum-ukraine.org.ua

29. Трегубов Б.А. Вільний час молоді. – СП(б): 2001. – 152 с.
30. Шендрик, А. И. Социологіє культури: посobie дле вузов / А. И. Шендрик. – Юнити-Дана, 2005. – 495 с.
31. Щербань П. Формування духовної культури особистості // Рідна школа. – 2009. – № 7. – С. 14-17.
32. Цигилик І. І. Основи підприємництва: Навч. посіб./ І. І. Цигилик, Т. М. Паневник, З. М. Криховецька; Мін-во освіти і науки України, Ін-т менеджменту та економіки "Галицька академія". - К.: Центр навчальної літератури, 2015. - 239 с.
33. Хаматов В. Артшкола Асоціації артгалерей України // Галерея. – № 2/3. – 2004. – С. 2.
34. Усачова Г. Культурно-дозвіллева діяльність як фактор розвитку основ гуманістичного світогляду молодших школярів //Рідна школа. - 2005. - № 7. - С. 14-15
35. Устименко Л. Сучасна книга як чинник формування дозвіллевої культури молоді //Вісник Книжкової палати. - 2008. - № 7. - С. 11-13
36. Яценко О. Підготовка кадрів для культурно-дозвіллевої сфери/ О.Яценко //Диференційне забезпечення керівництва. - 2009. - № 9/5 3585. - С. 1-16
37. Яновский, Р. Г. Социодинамика культурных перемен/ Р. Г. Яновский // Человек, общество и культура в контексте глобализационных изменений: проблемы интеграции гуманитарных наук. – М., 2000. – С. 19–31.
38. Ямпольский, М. Б. Память Тиресия. Интертекстуальность и кинематограф / М. Б. Ямпольский. – Ad Marginem, 2003. – С. 12–30.
39. Янковская, Л. В. Личность и современнае информационнае цивилизация / Л. В. Янковская // Информационнае свобода и информационная безопасность: матер. Междунар. научн. конф. – Київ (30–31 октябрь 2001) – С. 51–53.

40. Якобсон, Л. І. Економічні методи управління в соціально-культурній сфері [Текст] / Л.І. Якобсон. - М .: Економіка, 2009. - 176 с.